

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВСП «СУМСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
СУМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ»**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ
ДИСЦИПЛІНИ «БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ»**

студентів II курсу спеціальності
071 «Облік і оподаткування»

Суми

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Сучасний етап становлення ринкових відносин в економічній системі України характеризується постійним підвищенням ролі банківської системи у стимулюванні економічного зростання.

Сучасний банківський бізнес – це сфера найрізноманітніших послуг клієнтам у всіх секторах економіки – від традиційних депозитно-позикових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до новітніх форм грошово-кредитних відносин та інструментів фінансового ринку.

Запровадження новітніх інформаційних технологій відкриває перед банками широкі можливості щодо розвитку сучасних, прогресивних форм обслуговування клієнтів, диверсифікації їхньої діяльності, збільшення можливостей управління ризиками. Водночас постіндустріальний період розвитку економіки і подальший технічний прогрес у фінансовій сфері значною мірою розмивають бар'єри між традиційною банківською діяльністю та функціонуванням небанківських посередників грошового ринку, що загострює конкурентну боротьбу, змушуючи банки до постійного пошуку шляхів удосконалення власних операцій і розробки щораз нових форм взаємодії зі своїми клієнтами.

Мета викладання дисципліни - вивчення теоретичних та практичних основ діяльності банків у вітчизняній економіці, сутності і механізму здійснення традиційних і нетрадиційних банківських операцій.

Завдання вивчення дисципліни - формування знань методики проведення кредитно-розрахункових банківських операцій та аналізувати стан банківських операцій.

Методичні рекомендації щодо вивчення тем курсу «Банківські операції»

Відповідно до програми курсу «Банківські операції» самостійне його вивчення рекомендується проводити за такою структурою:

Тема 1. Види банків і порядок їх створення в Україні

Тема 2. Організація діяльності комерційного банку

Тема 3. Формування ресурсів комерційного банку

Тема 4. Операції з обслуговування платіжного обороту

Тема 5. Операції з готівкою

Тема 6. Операції з пластиковими картками

Тема 7. Операції банків з іноземною валютою

Тема 8. Кредитні операції

Тема 9. Операції з надання і погашення кредитів

Тема 10. Банківські послуги кредитного характеру

Тема 11. Інвестиційні операції

Тема 12. Операції з цінними паперами

Тема 13. Операції з векселями

Тема 14. Операції з забезпечення фінансової стійкості банку

Рекомендовано Педагогічною радою ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ»

Протокол № ____ від «_____» _____ 20____ р.

Рекомендовано цикловою комісією обліково-фінансових та економі дисциплін

Протокол № ____ від «_____» _____ 20____ р.

Тема 1. Види банків і порядок їх створення в Україні

Комерційні банки різних видів і форм власності створюються як акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю згідно з Законом України — Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000р., —Про господарські товариства від 19.09.1991р. та нормативними актами Національного банку України, зокрема, Положенням „Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень», затвердженого постановою Правління НБУ від 31.08.2001 р. N375, Положенням „Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій», затвердженого Постановою правління НБУ від N275 від 17.07.2001 р.

Механізм створення і реєстрації комерційного банку відображено на рис.1.1.

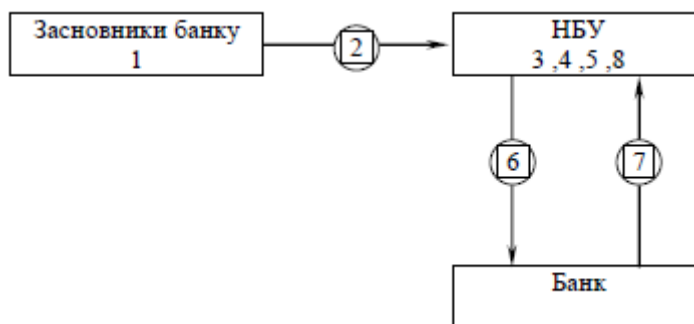

Рис. 1.1. Порядок створення, реєстрації та ліцензування комерційних банків

1. На загальних зборах учасників приймається *статут банку, який повинен містити:*

- найменування українською та іноземними мовами (найменування банку має містити слово «банк», а також вказівку на організаційноправову форму банку);
- його місцезнаходження;
- організаційно-правову форму;
- види діяльності;
- розмір та порядок формування статутного капіталу банку;
- види акцій банку та їх номінальну вартість;
- форми випуску акцій (документарна або бездокументарна);
- кількість акцій, що купуються акціонерами;
- структуру управління банком;
- органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- порядок реорганізації та ліквідації банку;
- порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;
- розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- положення про аудиторську перевірку банку;
- положення про органи внутрішнього аудиту банку.

2. Уповноважені засновниками банку особи подають Національному банку України для державної реєстрації такі *документи:*

- заяву про реєстрацію банку;
- установчий договір (крім державного банку);
- статут банку;
- рішення про створення банку (протокол установчих зборів) або Постанову Кабінету Міністрів України про створення державного банку;
- бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно із встановленими Національним банком України вимогами;

- інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку;
- бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) - для учасників - юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку, довідку Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік) - для учасників – фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;
- відомості про кількісний склад Спостережної ради, Правління (Ради директорів), ревізійної комісії;
- копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку, що встановлюється Національним банком України;
- нотаріально завірених копії установчих документів учасників, які є юридичними особами та матимуть істотну участь у банку;
- копії звіту про проведення відкритої підписки на акції - для банку, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства;
- відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку.

3. Національний банк України у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку.

4. Не пізніше тримісячного строку з моменту подання повного пакета документів Національним банком України приймається рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку.

5. Внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи.

6. Національний банк України видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою.

7. Банк подає клопотання до НБУ на отримання ліцензії за наявності документів, що підтверджують: наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у належному розмірі; забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог Національного банку України; наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком, ці умови повинні бути виконані протягом одного року з дати державної реєстрації банку. При невиконанні цих вимог державна реєстрація банку скасовується і банк ліквідується.

8. Протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів Національним банком України приймається рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову у її наданні .

Можливість отримання банківської ліцензії залежить, як правило, від наявності певних *передумов*:

- мінімальний розмір регулятивного (власного) капіталу;
- наявність бізнес-плану;
- ділова репутація керівників та головних спеціалістів банку;
- реалізація принципу —чотирьох очей на рівні керівництва.

Такі вимоги до банківської діяльності зумовлені тим, що банки мають справу з —товаром, що має самий великий попит із усіх товарів - грошима (причому чужими).

Якщо банківська установа несе збитки, має проблеми з ліквідністю, допускає некомпетентні дії зі сторони керівництва чи співробітників, в її звітності є неточності, тоді все це шкодить не тільки цьому банку, але і його клієнтам, що позначається на діяльності всієї банківської системи. Тому в більшості країн існують *особливі нормативно-правові акти*, а саме:

- закони про банки і банківську діяльність;
- особливий державний контроль над банками;
- гарантії по вкладам з метою захисту чужих грошей, розміщених в банківських установах;
- необхідність попереднього отримання банківської ліцензії.

Банківську ліцензію видає державна установа, що здійснює контроль над банками і, може бути структурним підрозділом центрального банку країни (Україна, Росія), входити до складу міністерства фінансів (Японія), власне федеральним органом на рівні міністерства фінансів (Німеччина).

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» комерційні банки України можуть здійснювати реорганізацію різними шляхами, що відображені на рис. 1.2. Реорганізація банку здійснюється добровільно за рішенням його власників або примусово за рішенням Національного банку України.

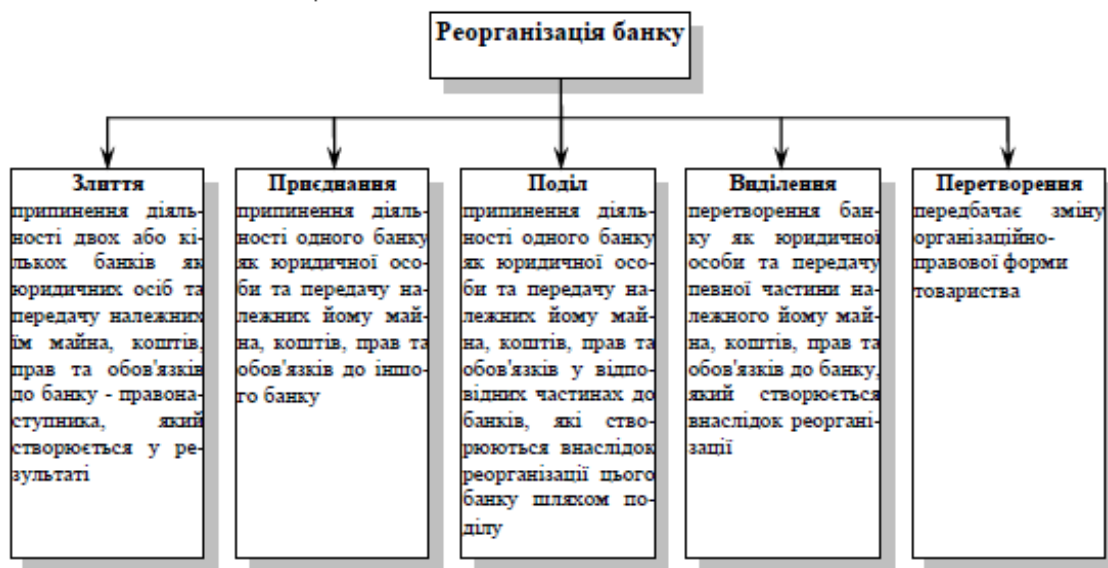

Рис. 1.2. Форми реорганізації комерційних банків

Порядок реорганізації комерційних банків розглянемо, використовуючи схему (рис. 1.3).

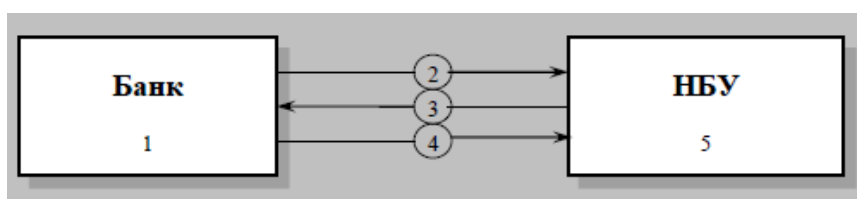

Рис. 1.3. Порядок реорганізації комерційних банків

1. Власники банку приймають рішення про реорганізацію. Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови попереднього дозволу Національного банку України.

2. Для одержання дозволу на реорганізацію банку до Національного банку України подається заява з доданням необхідного обґрунтування та розрахунків, які б засвідчували настання позитивних наслідків для вкладників та інших кредиторів банку.

3. Національний банк України надає дозвіл чи відмовляє у реорганізації банку протягом одного місяця з моменту отримання заяви банку на реорганізацію.

4. Розробляється і подається до НБУ рішення про реорганізацію банку. Рішення про реорганізацію банку, крім перетворення, має містити інформацію про:

- угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;
- призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;
- призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);
- призначення незалежного аудитора, що має сертифікат Національного банку України;
- строки проведення реорганізації;
- склад правління (ради директорів) після реорганізації.

5. Реорганізація розпочинається після затвердження Національним банком України плану реорганізації, який крім інших необхідних заходів повинен передбачати подання Національному банку України відповідних документів, необхідних для державної реєстрації нового банку або для реєстрації змін і доповнень до установчих документів існуючого банку. Банк вважається реорганізованим з моменту внесення Національним банком України змін до Державного реєстру банків.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Пасивні банківські операції — це операції з мобілізації ресурсів комерційного банку.

Активні банківські операції — це операції з розміщення мобілізованих комерційним банком ресурсів у депозити, кредити, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності.

Питання для самоконтролю

1. Суть, побудова та функції банківської системи.
2. Види банківських систем.
3. Становлення банківської системи України та тенденції її розвитку.
4. Проблеми розвитку банківської системи України.
5. Характеристика банківських об'єднань.
6. Види банківських об'єднань в Україні.
7. Порядок створення та реєстрації банку.
8. Особливості реєстрації банків з іноземним капіталом та філій іноземних банків
9. Порядок реорганізації та ліквідації банку.
10. Ліцензування банківської діяльності.

Література: 1, с. 7–35; 2, с. 14–25; 4, с. 7–15; 5; 9, с. 9–10; 10, с. 31–52; 11, с. 16–21.

Тема 2. Організація діяльності комерційного банку

Термін «**ліквідність**» (від латинського —*Liquidus* – —*рідкий*) у буквальному розумінні слова характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові активи.

Як вода за ознакою плинності належить до рідини, так і активи банку залежно від легкості перетворення у грошову форму (в готівку чи кошти на рахунках банку) визначаються як ліквідні чи неліквідні.

Отже, **ліквідність у широкому розумінні** – це здатність банку швидко і відносно беззбитково погашати наявні фінансові зобов'язання, а **у вузькому** – авуари, які легко реалізуються і призначені для досягнення вказаної мети (*авуари* - різні активи: гроші, чеки, векселі, перекази, акредитиви, за рахунок яких можуть бути проведені платежі; засоби банку – каса, коррахунки, цінні папери, що легко реалізуються, які є на його рахунках у закордонних банках у іноземній валюті).

Статті активів банку розміщуються в балансі в порядку зменшення ліквідності, тобто можливості їхнього перетворення в готівку для здійснення платежів.

Тому за ступенем їх ліквідності *активи банку згідно з міжнародними банківськими стандартами можна поділити на три групи:*

1. Високоліквідні активи:

- готівкові кошти та банківські метали;
- кошти на кореспондентських рахунках в НБУ;
- кошти на кореспондентських рахунках в інших банках;
- строкові депозити в НБУ;
- державні цінні папери.

Високоліквідні активи (крім державних цінних паперів) прибутку банку не дають, але вкрай потрібні для його нормального функціонування, оскільки ці кошти необхідні для своєчасних розрахунків банків за своїми зобов'язаннями та зобов'язаннями своїх клієнтів. Враховуючи світовий досвід, співвідношення між високоліквідними і загальними активами повинно становити не менше 20 %.

2. Ліквідні (робочі) активи:

- депозити в інших банках строком до одного місяця;
- кредити та інші вкладення зі строком повернення до 30 днів;
- акції та інші цінні папери, куплені банком, що легко реалізуються на ринку;
- вкладення в асоційовані та дочірні компанії.

3. Низьколіквідні активи:

- середньо- і довгострокові кредити, надані банком;
- прострочена і ненадійна заборгованість за позиками (дебітори);
- вкладення у будівлі, споруди та інше нерухоме майно (основні засоби і капітальні вкладення);
- інші активи (участь у підприємствах).

Також слід розрізняти активи, що забезпечують первинну та вторинну ліквідність банку:

- готівкові кошти,
- банківські метали;
- кошти на кореспондентських рахунках, які відкриті в НБУ та інших банках ;
- строкові депозити, які розміщені в НБУ та інших банках;
- боргові цінні папери, що рефінансуються та емітовані Національним банком, у портфелі банку на продаж та інвестиції;
- боргові цінні папери банку на продаж та інвестиції.

Таким чином, **ліквідність банку** – це його здатність забезпечувати вчасне та повне виконання своїх зобов'язань.

Баланс комерційного банку вважається ліквідним, якщо його стан дозволяє за рахунок швидкої реалізації коштів за активом покривати термінові зобов'язання за пасивом.

Можливість швидкого перетворення активів банку в грошову форму для виконання власних зобов'язань обумовлена рядом факторів, серед яких можна виділити:

- якість активів;
- якість депозитної бази;
- забезпеченість регулятивним капіталом;
- співвідношення активів і пасивів за строками і сумами;
- рівень фінансового менеджменту;
- внутрішня політика банку: створення філіалів, централізація повноважень і цілей;
- імідж банку;
- економічна та політична ситуація в країні.

Слід розрізняти поняття ліквідності та платоспроможності.

Ліквідність – здатність банку забезпечити вчасне і повне виконання своїх фінансових зобов'язань.

Платоспроможність – рівень забезпеченості фінансових зобов'язань банку власним капіталом.

Спільна мета обох показників – виконання фінансових зобов'язань банку.

Їх відмінність полягає у тому, що платоспроможність передбачає виконання зобов'язань за рахунок власного капіталу, тоді як ліквідність – повне виконання всіх зобов'язань комерційного банку.

Для банку ліквідність має першочергове значення. Саме забезпечуючи ліквідний стан, банк буде платоспроможним. Тому завжди слід пам'ятати про основні принципи вирішення проблем ліквідності банків (рис.2.1).

Рис. 2.1. Принципи вирішення проблем ліквідності банків

Основні формули для здійснення розрахунків

1. Розмір статутного капіталу банку:

$$СК = НВА * КА,$$

де СК – статутний капітал банку, грн.;

НВ – номінальна вартість акцій банку, грн.;

КА – кількість емітованих банком акцій, шт.

2. Балансова вартість капіталу (балансовий капітал) банку:

$$БВК = АБВ - ЗБВ ,$$

де *БВК* – балансовий капітал банку, грн.;
АБВ – балансова вартість активів банку, грн.;
ЗБВ – балансова вартість зобов'язань банку, грн.

3. *Ринкова вартість капіталу банку:*

$$РВК = АР - ЗР ,$$

де *РВК* – ринковий капітал банку, грн.;
АР – ринкова вартість активів банку, грн.;
ЗР – ринкова вартість зобов'язань банку, грн.

4. *Поточна ринкова вартість капіталу банку:*

$$РКПВ = ПВАК * КАОБ ,$$

де *РКПВ* – ринкова вартість капіталу банку, грн.;
ПВАК – поточна курсова вартість акцій банку, грн.;
КАОБ – кількість акцій в обігу, шт.

5. *Розмір регулятивного капіталу банку:*

$$РК = ОК + ДК - В,$$

де *РК* – регулятивний капітал банку, грн.;
ОК – основний капітал (капітал I рівня) банку, грн.;
ДК – додатковий капітал (капітал II рівня) банку (не більше 100 % *ОК*), грн.;
В – відвернення (статті зменшення *ОК* та *ДК*), грн.

6. *Норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) банку:*

$$Н2 = РК / (АР + ПІ - Р) * 100 \% ,$$

де *Н2* – норматив адекватності регулятивного капіталу банку, %; *РК* – розмір регулятивного капіталу банку, грн.;

АР – сумарні активи банку, зважені на ступенем ризику, грн.

ПІ – позабалансові інструменти банку, грн.;

Р – розмір сформованих резервів за активами та суми забезпечення, грн.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Ліквідність банку — це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суть поняття «банк», «банківські операції», «ліквідність». Що є правовим фундаментом для цих термінів?

2. Розкрийте склад груп активів за ступенем ліквідності.

3. Охарактеризуйте принципи вирішення проблем ліквідності банків.

Література: 1, с. 36–59; 2, с. 147–196; 4, с. 16–32; 6, с. 24–53; 9, с. 11–30; 10, с. 8–43; 11, с. 21–23; 14, с. 7–27

Тема 3. Формування ресурсів комерційного банку

У практичній банківській діяльності часто виникає ситуація, коли залучених банком депозитних ресурсів недостатньо для здійснення запланованих кредитно-інвестиційних операцій. Таким чином, утворюється різниця між розміром кредитів та інвестицій, які необхідно профінансувати, і наявною сумою депозитів. Для покриття цієї різниці, яка має назву «розрив фондів банку», використовуються ресурси, залучені шляхом здійснення банківських недепозитних операцій.

Серед недепозитних джерел формування банківських ресурсів найбільш поширеними на сучасному етапі є:

- отримання міжбанківських кредитів;
- рефінансування в Національному банку України;
- операції РЕПО;
- емісія цінних паперів власного боргу (банківські векселі, облігації тощо).

Основним джерелом недепозитних ресурсів є операції з отримання міжбанківських позик. Ці операції надають можливість банкам з недостатнім обсягом ресурсів забезпечувати виконання резервних вимог НБУ та задовольняти потреби власних клієнтів у кредитах шляхом залучення необхідних для цього ресурсів інших комерційних банків, які мають тимчасовий надлишок грошових коштів.

Перевагами операцій з міжбанківського кредитування виступають передусім відносна простота оформлення та швидкість здійснення.

Банк-позичальник взаємодіє з банком-кредитором, як правило, без посередників. Узгодження умов кредитування (сума, термін, процентна ставка, вид забезпечення тощо) здійснюється по телефону, факсу, електронній пошті. Після повного оформлення кредитної угоди банки обмінюються між собою підписаними екземплярами за допомогою телефаксу. Підписання кредитної угоди є підставою для перерахування коштів з рахунка банку-кредитора на рахунок банку-позичальника. Перерахування здійснюється практично в режимі реального часу після надання банком-кредитором в регіональне управління НБУ, що його обслуговує, платіжного доручення про переказ коштів на користь банку-позичальника. Міжбанківські кредитні угоди укладаються, як правило, на термін від кількох днів до 1—2 місяців. Досить поширеними є міжбанківські кредити overnight, які повинні повертатися на наступний день після їх отримання.

Досить поширеними в міжнародній банківській практиці є операції з позичання ресурсів у системі центрального банку. Центральний банк кредитує банківські установи на короткостроковій основі з метою сприяння їм у вирішенні проблеми з тимчасовою нестачею ресурсів для проведення активних операцій. Так, у США Федеральна резервна система надає позики фінансово-кредитним установам через так зване дисконтне вікно, перераховуючи суму кредиту на рахунок банку-позичальника у Федеральному резервному банку відповідного регіону. Кожний кредит, який надається ФРС, повинен бути забезпечений надійною заставою. Більшість банків використовують для застави цінні папери Казначейства США.

В Україні Національний банк здійснює політику рефінансування комерційних банків через використання таких інструментів:

- рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку;
- надання стабілізаційного кредиту;
- операції купівлі-продажу державних цінних паперів на відкритому ринку.

Національний банк України здійснює операції на відкритому ринку шляхом:

- проведення короткострокового рефінансування банків;
- проведення середньострокового рефінансування банків;

- надання кредитів «овернайт»;
- купівлі/продажу державних цінних паперів.

НБУ здійснює рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності та векселів Державної казначейської служби України, що враховані банком.

Кредит «овернайт» — це кредит у межах обумовленого ліміту та визначеної процентної ставки, який надано банку Національним банком за постійно діючою лінією рефінансування строком на один день під забезпечення державних цінних паперів.

Стабілізаційний кредит — це кредит Національного банку, що може надаватися банку на підтримку виконання заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Правлінням НБУ строк.

Короткострокове рефінансування шляхом операцій на відкритому ринку здійснюється на строк до 14 днів, середньострокове — до 6 місяців. Ці види рефінансування проводяться через кількісний або процентний тендер.

Кількісний тендер — тендер, на якому НБУ наперед установлює ціну(процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредит шляхом рефінансування.

Процентний тендер — тендер, на якому банки у своїх заявках до Національного банку, крім суми очікуваного кредиту, пропонують ціну(процентну ставку), за якою вони погоджуються отримати кредит від НБУ шляхом рефінансування.

Для забезпечення наданого кредиту використовуються державні цінні папери, строк погашення яких настає не раніше, ніж через 10 днів після строку погашення кредиту, і які перебувають у власності банків, та враховані банками векселі, строк пред'явлення яких до платежу настає не раніше ніж через 30 днів після строку погашення кредиту.

Процентна ставка за короткостроковими чи середньостроковими кредитами рефінансування, що одержані банками від НБУ, коригуванню не підлягає.

Короткострокове та середньострокове рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку здійснюється під забезпечення державних цінних паперів або врахованих банком векселів у розмірі, що не перевищує 85 % балансової вартості державних цінних паперів та 70 % від номінальної вартості врахованих векселів.

Кредит «овернайт» надається через лінію рефінансування строком на один робочий день. Надання банкам кредитів «овернайт» здійснюється тільки під забезпечення державних цінних паперів у розмірі не більше 85 % їх балансової вартості. Національний банк надає кредити «овернайт» за ставкою, не нижчою ніж облікова.

Стабілізаційний кредит може надаватися банку строком до трьох років лише за умови його забезпечення заставою, високоліквідними активами банку-позичальника (державними цінними паперами, іншими цінностями після здійснення експертної оцінки їх вартості) або гарантією чи порукою іншого фінансово стабільного банку або фінансової установи.

Ще одним джерелом залучення банківських ресурсів, яке вже досить довго активно використовується банками в розвинутих країнах і в останні роки почало застосовуватись українськими банками, виступають операції РЕПО (repurchase agreement). В основу цих операцій покладено механізм залучення ресурсів за рахунок продажу комерційним банком якісних, низько-ризикових, досить ліквідних активів, які згідно з Угодою про зворотний викуп (РЕПО) можуть бути викуплені цим банком через визначений термін та за встановленою ціною. Такими активами

для вітчизняних банків, як правило, є облігації внутрішньої державної позики, казначейські векселі, депозитні сертифікати НБУ, муніципальні облігації, ліквідні цінні папери провідних українських підприємств.

Операції РЕПО вигідні для банку, оскільки вартість залучених таким чином ресурсів є досить невисокою, в той час як угоди про зворотний викуп забезпечуються здебільшого високоякісною заставою. Разом з цим зазначені активи банку-позичальника можуть використовуватись ним шляхом передачі у заставу під операції РЕПО без необхідності остаточного вилучення із балансу банку.

Ті комерційні банки, що проводять політику інтенсивного розвитку та диверсифікації діяльності, активно діють на ринку боргових зобов'язань, випускаючи в обіг цінні папери власного боргу, серед яких переважають фінансові векселі, а також облігації банків.

Банківський вексель — це цінний папір, в якому міститься безумовне грошове зобов'язання банку про сплату зазначеної у векселі суми векселетримачу в указаному місці та у встановлений термін.

Фінансові векселі банків є досить привабливим інструментом внаслідок їхньої високої ліквідності та надійності. Вони вільно обертаються на фінансовому ринку, можуть використовуватись як застava, засіб розрахунку за продукцію та послуги, просто як джерело отримання доходу у вигляді банківських процентів. Вексель може легко та швидко змінювати свого власника за допомогою індосаменту тобто здійснення передаточного надпису на його звороті.

Облігація банку — це цінний папір, який надає його власнику право отримати у визначений термін грошові кошти розміром у номінальну вартість облігації з відповідною процентною платою (якщо облігація купонна) або без неї (якщо — безкупонна).

За своєю сутністю, призначенням і особливостями випуску та обігу облігація схожа на банківський сертифікат.

Постійні зміни умов функціонування комерційних банків, посилення конкуренції на фінансовому ринку потребують вдосконалення існуючих та впровадження нових методів управління банківськими операціями. Щодо недепозитних банківських операцій, то тут все більшого розвитку за останні роки набувають так звані операції із забалансового фінансування. Основними методами забалансового фінансування є: сек'юритизація активів; продаж позик; надання кредитних гарантій.

Сутність методу сек'юритизації активів полягає у трансформації кредитів, наданих банкам, у відповідне недепозитне джерело залучення ресурсів шляхом випуску цінних паперів власного боргу. У загальному вигляді механізм здійснення сек'юритизації активів такий: комерційний банк за рахунок залучених раніше ресурсів надає клієнтам кредити обов'язково під реальну заставу. Надалі при виникненні потреби в залученні додаткових ресурсів банк об'єднує в єдиний пакет усі документи, що підтверджують внесення відповідних видів застави під надані клієнтам кредити. Потім банк здійснює випуск цінних паперів власного боргу (облігацій, векселів), забезпеченням яких виступає саме цей пакет заставних документів, що передається інвесторам разом з цінними паперами у момент здійснення їх продажу. В результаті банк отримує можливість залучити ресурси на ринку за найменшою, порівняно з іншими джерелами, вартістю, оскільки його цінні папери забезпечуються реальною заставою. Отримані таким чином у розпорядження банку кошти використовуються ним для надання нових кредитів та вкладень в інші доходні активи. Погашення емітованих банком цінних паперів здійснюється за рахунок кредитних коштів, що повертаються після визначеного терміну користування позичальниками-заставадавцями.

Сутність методу продажу позик полягає у здійсненні операцій з продажу права власності банку на якісні короткострокові кредити іншим банківським установам. Одним із найважливіших чинників, що спонукає банки застосовувати цей метод, є очікуване підвищення ринкової процентної ставки. У цьому разі здійснення продажу позик, наданих під діючу ставку, дозволить банку вже в найближчому майбутньому вкласти ресурси, отримані від продажу, в активи з більшою доходністю. У сучасній міжнародній практиці, як правило, банк-продавець позики зберігає за собою право на обслуговування боргу, отримуючи від позичальників процентні платежі та контролюючи виконання ними термінів платежів, в інтересах банку-покупця за відповідну комісійну винагороду.

Одними з найпоширеніших забалансових недепозитних операцій є операції з надання кредитних гарантій банку. Кредитна гарантія — це забалансове зобов'язання банку, згідно з яким він погоджується за визначену плату гарантувати повернення кредиту своїм клієнтом іншому банку або виконання умов контракту, що був укладений між клієнтом банку та третьою особою. Кредитні гарантії є вигідними як для банку-гаранта, так і для його клієнта. Так, банк за видачу кредитної гарантії отримує значний доход у вигляді комісійних, не використовуючи власних ресурсів. Що стосується клієнта, то надана банківська гарантія дозволяє йому зміцнити свою репутацію надійного позичальника та розраховувати на істотне зниження вартості кредиту або спрощення та полегшення умов комерційного контракту.

Пасивні операції виступають ключовим елементом управління банківською діяльністю, оскільки без якісного формування ресурсної бази банку неможливо забезпечити потрібну ефективність проведення активних операцій. При цьому необхідно розуміти, що пасивні операції банків, як і активні, безпосередньо впливають на рівень доходності, а тому активи і зобов'язання необхідно розглядати як загальний портфель банківських ресурсів, управління яким повинно бути достатньою мірою скоординовано.

Головне завдання, що стоїть перед комерційним банком при здійсненні ним пасивних операцій, може бути сформульовано так: "ресурсів в кожний конкретний момент має бути не просто в достатній кількості, а рівно стільки, скільки необхідно для забезпечення активних операцій".

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Пасивні банківські операції – операції з мобілізації ресурсів комерційного банку.

Власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами і засновниками банку, з метою забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості протягом усього періоду його діяльності.

Депозит (вклад) — це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах. Операції, пов'язані з залученням грошових коштів на вклади, називаються депозитними.

Недепозитні кошти банку — це головним чином позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, а також позик на ринку євродоларів.

Питання для самоконтролю

1. Що таке капітал банку?

2. Які особливості формування статутного капіталу акціонерного банку?
3. Яка структура капіталу банку?
4. Які основні функції виконує капітал банку?
5. Як розрахувати норматив мінімального обсягу регулятивного капіталу банку?
6. Як розрахувати норматив адекватності регулятивного капіталу?
7. Як розрахувати норматив адекватності основного капіталу?
8. Які операції банків належать до депозитних?
9. Що таке банківський сертифікат?
10. У чому сутність ощадного вкладу?
11. Як нараховуються прості та складні проценти з банківських депозитів?
12. Що таке ефективна річна процентна ставка?
13. Які операції банків належать до недепозитних?
14. У чому сутність проведення операцій РЕПО?
15. Які особливості випуску та обігу фінансових векселів та облигацій банку?
16. Що таке сек'юритизація активів?
17. Як здійснюються операції з продажу банківських позик?
18. У чому полягає головне завдання менеджменту пасивних операцій банку?

Література: 1, с. 66–76; 2, с. 200–221; 4, с. 43–59; 6, с. 54–62; 7, с. 25–33; 8, с. 39–45; 9, с. 330–334; 10, с. 86–103; 11, с. 25–35

Тема 4. Операції з обслуговування платіжного обороту

Відповідно до видів розрахункових документів та порядку їх обороту розрізняють кілька форм безготівкових розрахунків: платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, чеками, акредитивами, платіжними вимогами, інкасовими дорученнями, векселями.

За кожною формою безготівкових розрахунків можуть застосовуватися кілька способів платежу. Кожний з них визначається порядком та умовами виконання підприємствами взаємних грошових зобов'язань. За цим критерієм розрізняють такі способи платежів: негайний, коли кожна поставка товарів оплачується негайно, і з відстрочкою платежу, коли товар продається в кредит; за рахунок власних коштів платника з його поточного рахунку чи за рахунок банківського кредиту; попередній, коли кошти перераховуються одержувачу до відвантаження товарів; за кожною окремою поставкою чи за сукупністю поставок за певний час відповідно до договору (плановий платіж); пряме перерахування коштів чи залік взаємних вимог.

Розрахунки платіжними дорученнями. Платіжне доручення — це письмовий документ стандартної форми з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування вказаної суми коштів з його рахунку на рахунок одержувача (рис. 4.1). Розрахунки платіжними дорученнями — це одна з найпоширеніших в Україні форм розрахунків. За цією формою клієнти банків можуть розраховуватися за товарними і нетоварними операціями: за куплені товари, послуги, виконані роботи, за зобов'язаннями перед фізичними особами (аліменти, пенсії, заробітна плата, гонорари тощо), за зобов'язаннями перед банками, податковими, страховими та іншими фінансовими органами, іншими юридичними особами.

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ № _____

0410001

від " ____ " _____ 20__ р. Одержано банком
" ____ " _____ 20__ р.

Платник		ДЕБЕТ рах. №	
Код	<input style="width: 100%;" type="text"/>		
Банк платника			СУМА
Отримувач			
Код	<input style="width: 100%;" type="text"/>	КРЕДИТ рах. №	
Банк отримувача			
Сума (словами)			
Призначення платежу			<input style="width: 100%;" type="text"/>
ДР	<input style="width: 100%;" type="text"/>		
М.П.	Підписи _____		Проведено банком " ____ " _____ 20__ р. Підпис банку _____

Рис. 4.1. Форма платіжного доручення

За товарними операціями платіжними дорученнями здійснюються платежі з попередньою, негайною, достроковою і відстроченою оплатою. За нетоварними операціями платіжними дорученнями здійснюються, власне, всі платежі.

Платіжне доручення виписує платник, чітко дотримуючись установлених правил оформлення платіжних документів, і подає в банк, що його обслуговує, не пізніше ніж протягом 10 календарних днів після дати виписки доручення. Сума взятого банком для виконання доручення списується з рахунку платника (рахунок дебетується) і зараховується на рахунок одержувача (рахунок кредитується), якщо він відкритий у тому самому банку. Якщо ж рахунок одержувача відкритий в іншому банку, то списані кошти з рахунку платника будуть переведені в банк одержувача згідно з чинним порядком міжбанківських розрахунків, де вони будуть зараховані на рахунок одержувача.

Рух платіжних документів при цій формі розрахунків має такий вигляд (рис. 4.2).

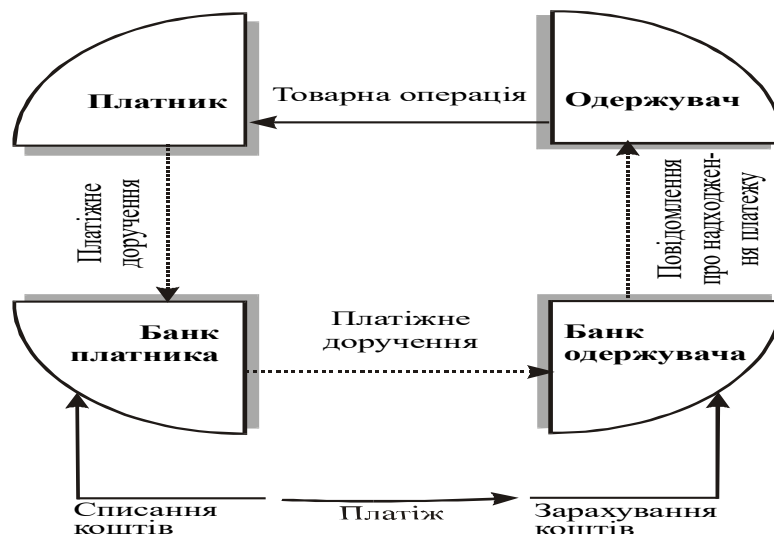

Рис. 4.2. Схема здійснення платежу при розрахунках платіжними дорученнями

Приймаючи платіжне доручення від клієнта, працівник банку повинен звернути особливу увагу на такі моменти:

- чи заповнені всі реквізити;
- чи відповідають назва платника назві в реєстраційних документах, а підписи осіб — зразкам підписів у картці;
- чи правильно вказано призначення платежу та посилання на документ — підставу для платежу.

Якщо платник та одержувач коштів є учасниками системи електронних міжбанківських розрахунків, то платіжні документи між їхніми банками пересилаються каналами електронної пошти; якщо ж вони не є учасниками цієї системи, то платіжні документи між їхніми банками доставляються кур'єрською поштою. Якщо банк одержав документи клієнта в межах операційного дня, то він зобов'язаний їх обробити і відправити в банк одержувача електронною чи кур'єрською поштою в день надходження. Якщо документи надійшли після операційного дня — то наступного дня.

При застосуванні цієї форми розрахунків платник та одержувач коштів певною мірою ризикують.

Ризики платника (покупця) пов'язані переважно з попередньою оплатою товарних операцій. У цьому разі у платника нема гарантії того, що продукція, послуги, роботи будуть поставлені (надані) своєчасно і належної якості, передбаченої договором. Крім того, він може зазнати втрат у зв'язку з тривалим відволіканням з обороту грошових коштів та наданням постачальнику безпроцентної позички.

Одержувач грошей (продавець, кредитор) несе два види ризику. Перший із них пов'язаний із затриманням виписки платником платіжного доручення, з відсутністю коштів на поточному рахунку, з неможливістю одержання позички в банку, з суб'єктивними причинами тощо. Уникнути цього ризику можна передбаченням відповідних санкцій при укладенні договору. Другий вид ризику пов'язаний із затриманням перерахування коштів за платіжним дорученням відповідними банками чи розрахунковими структурами.

Чинними правилами безготівкових розрахунків визначені терміни переказування банками коштів за платіжними дорученнями і передбачена відповідальність банків за порушення цих термінів. Проте клієнту — одержувачу грошей надто складно визначити конкретного винуватця в затриманні переказування грошей, і тому цього ризику уникнути важко.

В окремих випадках платіжні доручення попередньо гарантуються банком для забезпечення гарантії оплати. Гарантованими дорученнями здійснюються розрахунки з підприємствами зв'язку за переказування через них коштів:

- окремим громадянам належних їм сум заробітної плати, пенсій, аліментів, витрат на відрядження, гонорарів, стипендій тощо;
- іншим підприємствам чи своїм окремим структурам на видатки для виплати заробітної плати, за організований набір робітників, для заготівлі сільськогосподарської продукції, якщо в місці їх розташування нема установ банків.

Підприємство-платник при оформленні гарантованого доручення вказує підприємство зв'язку, через рахунок якого здійснюватиметься переказування, і додає до нього список одержувачів переказів із зазначенням мети одержання коштів.

Гарантія доручення полягає в тому, що банк указану в ньому суму коштів списує з рахунку платника і бронює її на окремому рахунку «Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями» та робить відповідні написи на двох примірниках доручення, засвідчуючи підписами двох працівників банку та відбитком гербової печатки. На суму гарантованого доручення не може бути накладений арешт та звернено стягнення за претензіями.

Перший примірник гарантованого доручення платник передає підприємству зв'язку разом із заповненими бланками переказів на конкретних одержувачів коштів. Підприємство зв'язку передає гарантоване доручення своєму банку, який зараховує суму доручення на його рахунок. Якщо рахунок платника, на якому заброньовані кошти, відкритий у тому самому банку, то одночасно сума доручення буде списана з цього рахунку платника. Якщо ж він відкритий в іншому банку, то списання коштів здійснюватиметься згідно з чинним порядком міжбанківських розрахунків.

Розрахунки платіжними дорученнями доцільно застосовувати при постійних і рівномірних поставках продукції (послуг, робіт) між двома підприємствами (між маслосирзаводами та сільськогосподарськими підприємствами, хлібозаводами, м'ясокомбінатами, молокозаводами та торговельними організаціями тощо). У таких випадках платіж доцільно здійснювати не за кожною окремою поставкою, а за їх сукупністю за певний період, що називається платіжним. Тривалість платіжного періоду, конкретний строк і сума платежу, порядок проведення кінцевого розрахунку визначаються в договорі сторін, копія якого подається банку. У визначений строк платник подає банку доручення на встановлену суму з зазначенням, замість призначення платежу, номера і дати договору, згідно з яким здійснюється платіж. При здійсненні останнього платежу за договором уточнюється загальна сума платежу за фактичною поставкою продукції (послуг, робіт) і відповідно коригується сума останнього платежу.

Розрахунки платіжними дорученнями — досить проста, зручна, економічна форма, що забезпечує швидке здійснення платежу.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями. Платіжна вимога-доручення — це комбінований документ, в якому передбачаються два види дій:

- 1) вимога продавця до покупця оплатити надіслані йому комерційні документи на відвантажені товари;
- 2) доручення покупця (платника) своєму банку оплатити вказані документи і перерахувати кошти продавцю.

Це не дуже поширена форма розрахунків. Звичайно вона застосовується в розрахунках за відвантажену продукцію, виконані роботи, надані послуги. Вимогу-доручення виписує продавець і разом з комерційними документами пересилає безпосередньо покупцеві. Останній перевіряє одержані документи з метою виявлення дотримання продавцем умов договору і, якщо він погоджується здійснити оплату, дає відповідне розпорядження своєму банку прямо у вимозі-дорученні. Оформлення платником вимоги-доручення і подання його в банк здійснюється в порядку та в строки, встановлені для звичайних платіжних доручень.

Банк приймає вимогу-доручення від платника протягом 20-ти календарних днів після виписки і на суму, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунку платника.

Якщо платник відмовляється оплатити вимогу-доручення, то про це він повинен повідомити безпосередньо одержувача в порядку та строки, зазначені в договорі, та вказати причини відмови.

Розрахунки чеками. Чек — це письмове розпорядження власника поточного рахунку (чекодавця) банку, в якому рахунок відкрито (банку-емітенту), виплатити вказану суму грошей пред'явнику чека (чекодержателю). Чеки, які застосовуються для безготівкових платежів, називаються розрахунковими.

Розрахунки чеками застосовуються переважно в платежах за отримані товари, виконані роботи, надані послуги, а також у деяких нетоварних платежах. На практиці чеки доцільно застосовувати у внутрішньоміських розрахунках. Проте

в Україні ця форма розрахунків розвинута слабо порівняно з західними країнами, у багатьох з яких чек є одним з основних платіжних інструментів.

Згідно з Інструкцією про безготівкові розрахунки в господарському обороті України чеки можуть використовуватися в розрахунках між юридичними особами та між фізичними і юридичними особами. Розрахунки чеками між фізичними особами не допускаються.

Оплата чеками гарантована, що забезпечується депонуванням чекодавцем потрібної суми коштів на окремому рахунку «Розрахункові чеки» у банку-емітенті. Заяву на депонування коштів платник подає банку одночасно з заявою на одержання чекової книжки.

Розрахункові чеки виписуються на конкретних одержувачів платежу, тобто є іменними, на бланках, виготовлених на спеціальному папері за зразками, затвердженими НБУ. Чеки брошуруються в чекові книжки по 10, 20, 25 штук, які є бланками суворої звітності. Строк дії чекової книжки — один рік.

Підприємства одержують чекові книжки в банках, які ведуть їхні рахунки, на підставі заяв установленого зразка.

При видачі чекової книжки банк проставляє на ній суму заброньованих коштів для оплати чеків (ліміт чекової книжки). Виписуючи розрахункові чеки, чекодавець заповнює корінець до нього, в якому проставляється сума невикористаного ліміту. Кожний наступний чек може виписуватися тільки в межах наявного ліміту чекової книжки.

Виписаний чек передається платником представнику одержувача коштів за отримані від нього товари чи надані послуги. Чекодавцеві забороняється передавати чекову книжку іншій особі чи видавати не заповнені, але підписані чеки з відбитками печатки платника.

Одержуючи чек від платника, чекодержатель повинен уважно його перевірити, переконатися в особі пред'явника чека за його паспортом, поставити підпис, що засвідчує прийняття чека на його звороті та на корінці чека, а також занести основні дані про чек та про особу чекодавця в спеціальну відомість. Така обережність потрібна для того, щоб уникнути оплати підроблених та неправильно оформлених чеків. Чек має бути пред'явлений банку до оплати протягом 10 днів, не враховуючи дня виписки.

Упевнившись у справжності та правильності оформлення чека, чекодержатель пред'являє його (разом з іншими чеками та реєстром на всю кількість наявних чеків) у свій банк для оплати. Банк чекодержателя теж уважно перевіряє кожний поданий чек та їх реєстр і, якщо виявить дефектні чеки, викреслює їх з реєстру і повертає клієнту.

Якщо поточні рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одній установі банку, то оплата чека здійснюється негайно — сума його списується з рахунку «Розрахунки чеками» чекодавця і зараховується на поточний рахунок чекодержателя. Якщо ж їхні рахунки відкриті у різних банках, то після прийняття чека банк чекодержателя пересилає його в банк чекодавця (банк-емітент) для інкасації.

Отримавши чек, банк-емітент повинен уважно перевірити його на правильність оформлення, відповідність підписів та відбитка гербової печатки чекодавця їхнім зразкам у картці зразків, наявність вільного ліміту чекової книжки, емітованість його даним банком тощо. Це робиться для захисту інтересів клієнта банку-емітента. Якщо банк не має зауважень чи сумнівів щодо чека, суму його він списує з рахунку чекодавця «Розрахунки чеками» і по каналах міжбанківських розрахунків перераховує в банк чекодержателя. Отримавши кошти, останній зараховує їх на поточний рахунок чекодержателя.

Банк-емітент може відмовити в оплаті чека, що надійшов для інкасації, якщо чек або реєстр чеків виписані з порушенням чинних вимог чи якщо чек виписаний на суму, що перевищує залишок коштів, депонованих платником на рахунок «Розрахунки чеками». Неоплачений чек банк-емітент повертає в банк чекодержателя, який вручає його своєму клієнту. Останній має право пред'явити щодо такого чека претензії у встановленому порядку до чекодавця, а в разі їх відхилення — позов.

Схема документообороту при розрахунках чеками наведена на рис. 4.3.

Якщо від банку-емітента протягом 10 днів не надходять кошти по чеку, банк чекодержателя повинен дати йому запит про причини затримки. Не пізніше наступного дня після одержання запиту цей банк повинен дати відповідь банку чекодержателя, а останній повідомляє її зміст своєму клієнту.

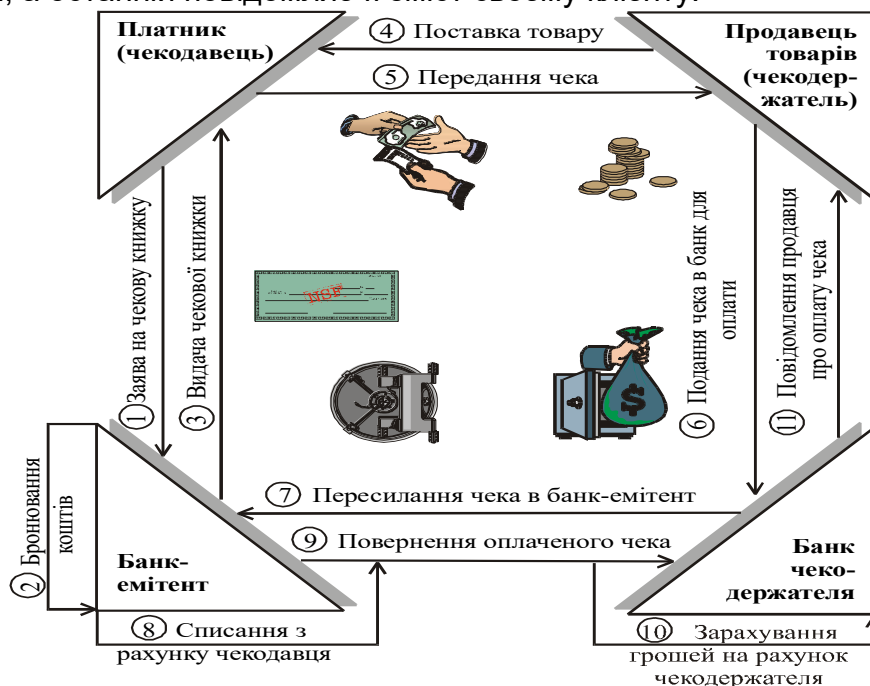

Рис. 4.3. Схема здійснення розрахунків чеками при обслуговуванні продавця і покупця різними установами банків

По закінченні строку дії чи вичерпанні ліміту чекової книжки в ній можуть залишитися невикористані чеки. У цьому разі чекодавець може попросити банк продовжити строк дії книжки чи поповнити її ліміт. Якщо ж у цьому немає потреби, то невикористані чеки повертаються до банку-емітента, де вони погашаються.

Розрахунки акредитивами. Акредитив — це зобов'язання банку оплатити платіжну вимогу, яке він дає на прохання свого клієнта-платника його контрагенту-постачальнику (бенефіціару) за умов дотримання останнім передбачених в акредитиві умов поставки та платежу. Застосовується акредитивна форма переважно в міжміських і в міжнародних розрахунках, коли постачальник хоче забезпечити собі гарантію оплати поставленої продукції.

Складність взаємовідносин між продавцями і покупцями зумовлює значну різноманітність видів акредитивів. Вони можуть бути:

- покритими і непокритими;
- відкличними і безвідкличними;
- відкриті в банку платника (банку-емітенті) і в банку бенефіціара (виконуючому банку);
- з акцептом та без акцепту платником розрахункових документів бенефіціара.

При покритому акредитиві сума його при відкритті списується з поточного рахунку платника і бронюється на окремому рахунку «Розрахунки акредитивами»,

відкритому в банку-емітенті або у виконуючому банку. Цей акредитив не вигідний платнику, оскільки відволікає кошти з його обороту на певний період.

При непокритому акредитиві кошти платника попередньо не бронюються, платежі здійснюються з його поточного рахунку під гарантію банку-емітента, що в разі відсутності коштів на цьому рахунку банк надасть позичку для здійснення платежів за акредитивом. Тому цей вид акредитиву називають ще гарантованим. Такий акредитив дуже зручний і вигідний для платника.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом на вимогу платника без попереднього погодження з бенефіціаром. Зміна або анулювання акредитива здійснюється тільки через банк-емітент. Цей акредитив не зручний для бенефіціара, оскільки не виключає ризику неплатежу.

Безвідкличний акредитив не може бути змінений чи анульований без попередньої згоди бенефіціара, що дає йому можливість захистити себе від ризику неплатежу.

Бенефіціар може сам запропонувати зміну умов чи відмовитися від використання акредитива, якщо це передбачено його умовами. Про свої наміри він повідомляє безпосередньо платника, який у разі згоди повідомляє про це банк-емітент, а останній надсилає узгоджені зміни виконуючому банку.

Для відкриття акредитива платник подає в банк-емітент заяву за встановленою формою, всі реквізити якої мають бути заповнені. Особливої уваги заслуговує складання умов акредитива: за які товари платити, на підставі яких розрахункових документів платити, з акцептом чи без акцепту представника покупця здійснювати платіж тощо. Умови акредитива спрямовуються на захист інтересів контрагентів і повинні бути сформульовані настільки чітко, щоб банки могли проконтролювати їх дотримання при проведенні платежу.

Порядок відкриття акредитива залежить від його виду. Проте за будь-якого акредитива банк-емітент мусить повідомити виконуючий банк про його відкриття, зазначивши вид, місце відкриття, умови акредитива та повноваження виконуючого банку щодо оплати розрахункових документів. Виконуючий банк повинен повідомити бенефіціара про відкриття акредитива для розрахунків з ним, про його вид та умови.

Одержавши таке повідомлення, бенефіціар відвантажує продукцію, виконує роботи чи послуги, після чого подає реєстр документів, передбачених умовами акредитива, виконуючому банку. Останній уважно перевіряє їх на предмет дотримання умов акредитива. Якщо у банку немає зауважень щодо оформлення документів бенефіціара і вони подані до закінчення строку акредитива, він приймає їх до оплати. При відкритті забезпеченого акредитива у виконуючому банку документи бенефіціара оплачуються негайно — з рахунку платника «Розрахунки акредитивами». У разі використання забезпеченого акредитива в банку-емітенті розрахункові документи бенефіціара пересилаються в цей банк, де вони оплачуються з рахунку «Розрахунки акредитивами», і відповідна сума коштів перераховується виконуючому банку, який зараховує їх на поточний рахунок бенефіціара. При розрахунках за непокритим (гарантованим) акредитивом виконуючий банк здійснює оплату прийнятих від бенефіціара документів з кореспондентського рахунку банку-емітента. Одержавши документи про цей платіж від виконуючого банку, банк-емітент списує відповідну суму коштів з рахунку платника на відшкодування своїх витрат, а якщо коштів на цьому рахунку недостатньо, невідшкодовану частину платежу оформляє як гарантовану позичку банку-емітента платникові.

Схема документообороту та платежів при розрахунках акредитивами показана на рис. 4.4.

При розрахунках акредитивами важливе значення має встановлення строку їх дії. Оскільки цей показник прямо впливає на розмір відволікання коштів з обороту платника, останньому надається право встановлювати строк дії акредитива, проте не більше ніж 15 днів з дня відкриття, не враховуючи нормативного терміну пересилання документів між банками. У разі необхідності, за поданням платника керівник банку-емітента може продовжити строк дії акредитива ще на 10 днів. Установлений строк вказується в заяві на акредитив, а про зміну його додатково повідомляють виконуючий банк і бенефіціара.

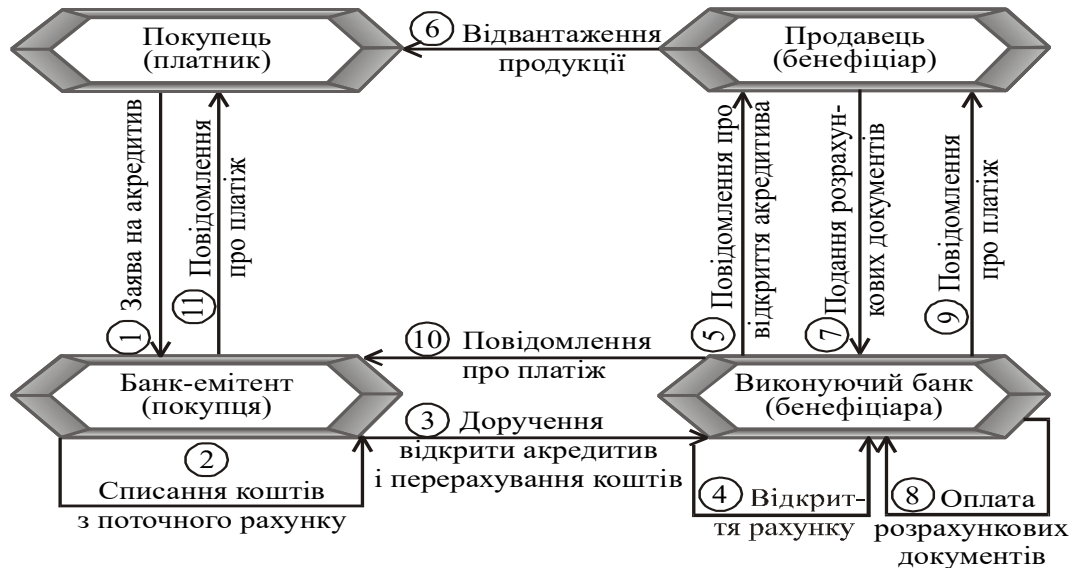

Рис. 4.4. Схема здійснення розрахунків за покритим акредитивом, відкритим у виконуючому банку

У день, указаний на акредитиві, виконуючий банк здійснює останні платежі за розрахунковими документами бенефіціара і наприкінці цього дня закриває акредитив. При цьому залишок коштів на рахунку «Розрахунки акредитивами», якщо він відкритий у виконуючому банку, списується і пересилається в банк-емітент, де він зараховується на рахунок платника. Якщо покритий акредитив відкритий у банку-емітенті, то цей останній стежить за дотриманням строку його дії і закриває наприкінці дня, вказаного на акредитиві, плюс термін пересилання документів між банками, списавши залишок коштів з рахунку «Розрахунки акредитивами» на поточний рахунок платника. Про закриття акредитива він повідомляє виконуючому банку.

При розрахунках акредитивами інтереси продавця (бенефіціара) захищаються краще, ніж покупця. Бенефіціару гарантується повна і своєчасна оплата його вимог, якщо вони пред'явлені своєчасно і відповідають умовам договору та безвідкличного акредитива. Покупець же повинен відволікати кошти з обороту, бронюючи їх на покритому акредитиві. Більше того, немає гарантії, що продавець чітко і своєчасно виконає свої зобов'язання за договором поставки, оскільки виконуючий банк не завжди в змозі належним чином перевірити виконання ним договірних зобов'язань. Тому платники змушені нерідко застосовувати акредитив з акцептом розрахункових документів продавця, для чого в місці відвантаження продукції їм потрібно мати свого представника, що здорожує ці розрахунки. Розрахунки акредитивами спричинюють ризик платежу для продавця дорогоцінної продукції, виготовленої за індивідуальним замовленням. Затримка з відкриттям акредитива платником позбавляє продавця можливості реалізувати цю продукцію, що погіршує його фінансове становище.

Розрахунки по сальдо взаємної заборгованості. Підприємства, які мають постійні господарські зв'язки, пов'язані з зустрічними поставками товарів (виконання робіт, надання послуг), можуть розраховуватися між собою періодично по сальдо зустрічних вимог. Такий порядок розрахунків передбачається в їхньому договорі, в якому визначається періодичність розрахунків, день звіряння взаємної заборгованості, порядок оплати сальдо, сторона, що здійснює розрахунки. Після закінчення розрахункового періоду сторони звіряють взаємну заборгованість, визначають її сальдо та його спрямування (хто платник, хто одержувач). Сторона, що здійснює розрахунки, випишує і подає своєму банку платіжне доручення, якщо їй слід сплатити сальдо, або платіжну вимогу-доручення, якщо кошти в розмірі сальдо належить їй одержати. Погашення сальдо може оформлятися векселем.

Розрахунки платіжними вимогами. Платіжна вимога — це письмове доручення одержувача грошей своєму банку стягнути (інкасувати) вказану суму коштів з платника (боржника) і зарахувати на його рахунок. Зараз ця форма розрахунків застосовується рідко — лише у випадках безспірного стягнення та списання коштів без згоди (акцепту) з рахунків їх власників. Такі випадки можуть передбачатися законами України, а також визначатися рішеннями суду, арбітражного суду, виконавчими надписами нотаріусів. У всіх таких випадках стягувач коштів подає своєму банку платіжну вимогу, в якій має бути посилення на підставу платежу — назва і стаття закону, постанова суду тощо. Стягувач несе відповідальність за обґрунтованість і правильність посилень у платіжній вимозі на підстави для безспірного та безакцептного стягнення коштів з платника. Без чіткого та обґрунтованого зазначення таких підстав банк не приймає платіжної вимоги до виконання.

Платіжні вимоги оплачуються банком негайно, якщо основний рахунок платника і рахунок стягувача ведуться в одній установі банку і на цьому рахунку платника є достатня сума коштів. Якщо рахунки ведуться в різних установах банків, то платіж здійснюється по каналах міжбанківських розрахунків. За відсутності чи недостатності коштів на основному рахунку платника банк приймає вимогу до виконання, залучаючи для її оплати кошти з додаткових рахунків платника. Для цього банк не пізніше наступного дня мусить повідомити платника про необхідність перерахування коштів з додаткових рахунків на основний для оплати платіжних вимог до основного рахунку або про оплату їх безпосередньо з додаткового рахунку.

Інкасо. Інкасо - це доручення продавця своєму банку одержати від покупця проти товарних документів гроші й перерахувати їх продавцю.

Стандартні міжнародні правила, які визначають ролі і обов'язки банків при проведенні операцій інкасо, були розроблені Міжнародною торговельною палатою, затверджені, опубліковані як «Універсальні правила з інкасо» - «Uniform Rules for Collections» і набули чинності з січня 1996 р., публікація МТП №522.

При інкасовій формі розрахунку експортер, після постачання товару, передає в банк своєї країни, що інкасує, комплект товарних документів із прикладеним до них інкасовим документом.

Банк, що інкасує, пересилає комплект документів банку платника, що, у свою чергу, пред'являє їх імпортеру для перевірки. Якщо документи відповідають умовам контракту, імпортер підтверджує банку свою згоду на оплату поставлених товарів. Повідомлення про зарахування на кореспондентський рахунок банку імпортера суми є підставою для розрахунків з експортером. Недолік інкасо з позиції експортера полягає в тому, що він спочатку має відвантажити товар, а потім передати документи в банк й очікувати виконання зобов'язань покупцем про сплату. Для зменшення ризику неплатежу експортер має наполягати на наданні банківської гарантії платежу.

Документи, за якими здійснюються операції по інкасо, поділяються на дві групи:

- фінансові документи (переказні векселі, прості векселі, чеки, платіжні розписки, інші документи, що використовуються для отримання платежів готівкою);
- комерційні документи (рахунки, документи на відвантаження, специфікації, сертифікати).

У зв'язку з цим визначають два види інкасо: чисте та документарне.

Документарне інкасо - це інкасо фінансових документів, які супроводжуються комерційними документами (рахунки, транспортні, страхові документи), а також інкасо тільки комерційних документів.

Чисте інкасо - це інкасо фінансових документів (векселя, чеки і інші документи, які використовуються для одержання платежів), коли вони не супроводжуються комерційними документами.

Розрахунки в формі інкасо дають змогу банкам здійснювати контроль за своєчасністю отримання платежу, однак банки, як правило, не мають реальних важелів впливу на імпортера з метою прискорення оплати (акцепту) документів.

Схема здійснення інкасо представлена на рис. 4.5.

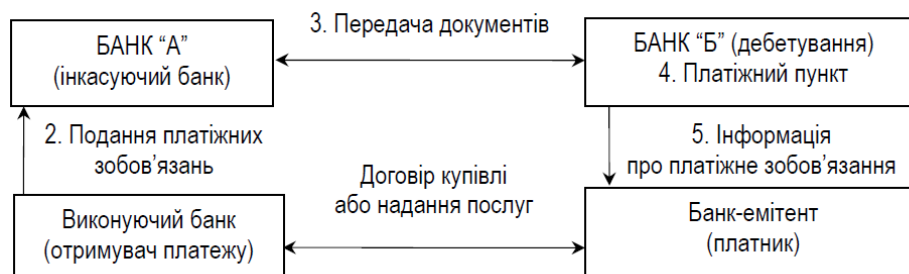

Рис.4.5. Схема здійснення інкасо

Кожний із платіжних інструментів має свої переваги та недоліки (табл.4.1).

Таблиця 4.1

Переваги та недоліки форм платіжних інструментів

<i>Платіжний інструмент</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки (ризики)</i>
Платіжне доручення	Має універсальний характер. Використовуватись в розрахунках за різноманітними платежами. Найбільш швидка і проста схема документообігу.	Для платника: - у разі попередньої оплати товарних операцій немає повної гарантії, що продукція, послуги, роботи будуть поставлені (надані) своєчасно і належної якості. Для одержувача коштів: - затримання виписки платником платіжного доручення через відсутність коштів на поточному рахунку
Платіжна вимога-доручення	Має універсальний характер. Використовуватись в розрахунках за різноманітними платежами. Підвищує відповідальність суб'єктів розрахункових відносин за організацію розрахунків	Швидкість оплати нижче в зв'язку з тим, що доручення на списання коштів надає платник. Затримання платником згоди на оплату через відсутність коштів на поточному рахунку.
Акредитив	Для покупця: - гарантія того, що кошти на поточний рахунок зарахуються тільки після поставки товару за вказаною в договорі адресою; - продавець матиме змогу використати кошти тільки після відвантаження	Для покупця: - на певний час гроші відволікаються із обороту; Для продавця: - кошти неможливо використати до моменту поставки товару

	<p>продукції; - для оформлення договору не вимагається підпис гаранта.</p>	
Векселі	<p>Для покупця: - збільшення гарантій оплати за рахунок гаранта - відповідальність всіх векселедавців діям законодавчих норм - можливість продажу векселя до терміну їх погашення боржником і одержання необхідних оборотних коштів</p>	<p>Крім договору поставки необхідно оформлення векселя у відповідності з вимогами законодавства та згода надійного поручителя</p>
Чек	<p>Для постачальника: - відносна швидкість розрахунків - висока ступінь гарантованості - висока швидкість одержання коштів на рахунок чекодержателя і відповідно прискорення обороту капіталу та зменшення дебіторської заборгованості</p> <p>Для покупця: - висока ступінь гарантованості одержання товару, так як чек випишується та передається в момент одержання товару</p>	<p>Для постачальника : - неможливість розрахунків чеками при великих сумах платежів; - простота підробок</p>

Такі платіжні інструменти, як чек, заява на акредитив, вексель, платіжне доручення є традиційними формами безготівкових розрахунків у паперовій формі.

Сучасною формою безготівкових розрахунків є електронні платежі за допомогою пластикових карток. Одним із функціональних призначень пластикових карток є здійснення за їх допомогою платежів. Пластикові картки відіграють ключову роль у переведенні масових платежів на безготівкову основу. Самі по собі вони не є грошми і не здійснюють обігу. Але вони є підтвердженням того, що їхні власники мають на своїх рахунках кошти, які можуть привести в рух за допомогою карток.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Грошовий оборот – це сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в економіці.

Безготівковий грошовий оборот – це сукупність платежів без використання готівки, які здійснюються у вигляді перерахування сумм через рахунки у банківських установах.

Готівковий грошовий обіг – це сукупність платежів, які здійснюються з використанням готівкових грошей.

Платіжний оборот – це частина грошового обороту, в якому гроші функціонують як засіб платежу і використовуються для погашення боргових зобов'язань.

Кореспондентський рахунок — це рахунок одного банку, відкритий в іншому банку.

Питання для самоконтролю

1. Що таке платіжний обіг і в яких формах він може існувати?
2. Які особливості має обіг готівки?
3. Що таке безготівкові розрахунки? Яке вони мають значення і в чому полягають їх основні принципи?
4. Що розуміють під поняттям «платіжний інструмент»? Які платіжні інструменти використовуються в господарському обігу?

5. Назвіть переваги та недоліки кожного платіжного інструменту.
6. В яких випадках використовується меморіальний ордер?
7. Що таке банківський рахунок і які існують види банківських рахунків?
8. Охарактеризуйте поточний та контокорентний рахунки.
9. Які документи необхідно подати до установи банку для відкриття поточного рахунку?
10. Дайте характеристику іншим типам рахунків.
11. Що передбачає договір на розрахунково-касове обслуговування і які основні моменти зафіксовано в ньому?

Література: 1, с. 76–118; 2, с. 309–337; 3, с. 43–90; 4, с. 82–112; 6, с. 72–84; 7, с. 72–93; 8, с. 121–136; 9, с. 147–195; 10, с. 142–181; 11, с. 59–89

Тема 5. Операції з готівкою

Касове обслуговування клієнтів здійснюється банками через спеціальний підрозділ — операційну касу, в складі якої можуть створюватися кілька окремих кас: прибуткова, видаткова, вечірня каси, каса перерахунку, а також обов'язково створюється сховище. Усі готівкові кошти та інші цінності, що надійшли в операційну касу і не були в той самий день видані з банку, наприкінці дня поміщаються в сховище. За забезпечення схоронності грошей та інших цінностей у сховищі відповідальність несуть керівник, головний бухгалтер та завідувач каси банку. Порядок передавання грошей та інших цінностей до сховища, розміщення і зберігання їх там, доступу в сховище посадових осіб банку, виносу грошей зі сховища, перевірки залишків цінностей у сховищі та інші процедури чітко визначені НБУ в Інструкції з організації емісійно-касової роботи. Дотримання банками вимог цієї інструкції сприяє схоронності готівкових коштів та поліпшенню касового обслуговування клієнтів.

Рівень касового обслуговування залежить також від наявності в операційній касі банку достатньої для виконання замовлень клієнтів суми банкнот та монет. Для цього нормативними документами НБУ передбачений спеціальний механізм підкріплення кас банківських установ.

Установи комерційних банків задовольняють потреби клієнтів у готівці насамперед за рахунок грошей, що надійшли в їхні каси від клієнтів, які здають готівку в банки. Проте готівки інколи надходить недостатньо для забезпечення поточних виплат, що спричинюється нерівномірністю надходжень і видач готівки по окремих банках та нерівномірністю розподілу клієнтури між банками. Тому установи банків заздалегідь визначають свої потреби в підкріпленні операційної каси, виходячи з прогнозних розрахунків готівкових надходжень та виплат. За два-три дні до настання дати, коли можливі видатки готівки перевищать надходження, установа банку подає регіональній установі НБУ заявку на підкріплення каси.

Розмір заявленого підкріплення може відхилитися від прогнозованого перевищення видатків над надходженням готівки на величину зменшення чи збільшення залишку готівки в операційній касі банку. Установи комерційних банків також повідомляють регіональні установи НБУ про продаж їм надлишків готівки зі своїх операційних кас. Ця інформація, одержана заздалегідь, дає можливість установам НБУ своєчасно відрегулювати свої оборотні каси для задоволення заявок установ комерційних банків на підкріплення операційних кас.

Підкріплення операційних кас банків здійснюється з оборотних кас регіональних установ НБУ за платіжними дорученнями, поданими їм установами банків. Указана в дорученні сума готівки списується з коррахунку установи

комерційного банку і видається їй в той самий день. Доставку одержаної готівки установи банків здійснюють власними засобами або через інкасаторів НБУ.

Установа банку може підкріпити операційну касу шляхом купівлі готівки в іншій установі того самого чи іншого банку. Видача готівки з операційної каси банку-продавця здійснюється після перерахування на її коррахунок відповідної суми грошей з коррахунку банку — покупця готівки. Про таке підкріплення своєї операційної каси банк повинен повідомити відповідну установу НБУ.

Якщо установа банку має надлишок готівки в касі, вона може здати її в оборотну касу регіональної установи НБУ або продати іншій банківській установі із зарахуванням відповідної суми на її коррахунок. Наявні запаси зношених банкнот установа банку може обміняти у регіональній установі НБУ на придатні або здати їй для зарахування на свій коррахунок. Обмін зношених банкнот здійснюється безоплатно.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Готівкові розрахунки – це платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Касові операції полягають у прийманні готівки від клієнтів, зарахуванні її на рахунки, збереженні прийнятих коштів та видачі готівки на вимогу клієнтів.

Операційна каса – приміщення банку (філії, відділення), в яких здійснюються касові операції.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність та нормативну базу касових операцій комерційних банків.
2. Опишіть різновиди кас банку та їх особливості функціонування.
3. Які документи використовуються для видачі і приймання готівки? Охарактеризуйте порядок їх використання та обігу.
4. Опишіть узагальнені механізми здійснення прибуткових та видаткових операцій через касу банку та банкомати. Розкрийте їх бухгалтерський облік.
5. Охарактеризуйте комплекс заходів та механізми регулювання обігу готівки комерційними банками.
6. Розкрийте процедури контролю за веденням касових операцій.

Література: 1, с. 151–161, с. 186–192; 2, с. 686–700; 4, с. 113– 121; 6, с. 84–86; 7, с. 52–66; 9, с. 113–146; 10, с. 187–196; 11, с. 95–101

Тема 6. Операції з пластиковими картками

Платіжні карти - це банківські карткові продукти. Для того, щоб за допомогою таких карт клієнт міг оплатити покупку чи послугу необхідно бути учасником платіжної системи. Під платіжною системою розуміється комплекс правил і засобів, що дозволяють проводити розрахунки між покупцем товару чи послуги, торгово-сервісною організацією й організацією, що видала клієнту картку для здійснення таких операцій. Як уже зазначалося в попередньому питанні, в системі є три категорії фінансових учасників:

- емітенти (організації, що випустили картки);
- еквайєри (банки, що обслуговують карткові угоди в підприємствах торгівлі/сервісу);
- розрахункові банки, покликані врегулювати фінансові зобов'язання інших учасників.

Той самий банк може бути й емітентом, і еквайєром і розрахунковим банком одночасно.

Обслуговування торговців і виконання розрахунків з ними за операції, які виконані із застосуванням платіжних карток, банк здійснює уклавши договір з торговельною організацією. Договір надає право останній приймати до сплати картки відповідної платіжної системи з дотриманням її правил і має включати:

- види карток, які приймаються;
- зобов'язання еквайєра щодо навчання персоналу торговця правилам обслуговування платіжних карток;
- зобов'язання торговця інформувати клієнтів про можливість оплати товарів (послуг) за допомогою платіжної картки, не підвищуючи при цьому ціну за товар (послугу);
- спосіб авторизації та авторизаційний ліміт;
- порядок і строки одержання стоп - листів (списку платіжних карток, за якими заборонено операції);
- строки відшкодування торговцю суми проведених операцій;
- порядок повернення сум, опротестованих учасниками системи;
- дотримання правил безпеки;
- інше.

У момент купівлі товару або послуги власник картки пред'являє картку.

Безготівкові операції держателів платіжних карток повинні виконуватись з оформленням документів на паперових носіях (сліп, квитанція платіжного терміналу тощо) в трьох примірниках. Перший примірник одержує власник картки, другий залишається в продавця, третій відсилається банку-еквайєру.

Сліп використовується у разі обладнання підприємств торгівлі та послуг імпринтерами (пристроями для перенесення рельєфних зображень платіжної картки на сліп); квитанція видається при обладнанні торговця платіжним терміналом. Сліп, квитанція платіжного терміналу, повинні включати такі обов'язкові реквізити:

- ідентифікатор торговця;
- дату здійснення операції;
- вид операції (купівля, повернення);
- валюту та суму операції;
- реквізити платіжної картки (згідно до правил платіжної системи);
- код авторизації;
- підпис касира (якщо це передбачено правилами платіжної системи);
- підпис держателя платіжної картки (у разі оформлення сліпа - обов'язково, а в разі оформлення квитанції платіжного терміналу - згідно до правил платіжної системи).

Авторизація (голосова або через електронний термінал) повинна проводитись швидко, щоб не змушувати покупця чекати. Водночас, це дуже трудомістка процедура, що потребує часу й уваги. Робітник, що відповідає на запит, фіксує на клавіатурі свого терміналу наступні дані:

- ідентифікаційний номер торгового підприємства (мінімум 16 знаків);
- номер рахунку власника картки (16 знаків);
- дату закінчення терміну картки (4-6 знаків);
- суму операції (5-10 знаків);

Отже, перед тим, щоб дати відповідь на запит, необхідно набрати на екрані дисплея від 40 до 50 знаків. Для того, щоб контролювати швидкість і правильність роботи співробітників авторизаційного центру, банком встановлюються певні критерії:

- середня швидкість відповіді робітника банку на авторизаційний запит (в секундах із моменту телефонного дзвоника до початку відповіді);
- правильність відповіді (по запису на стрічці);
- швидкість реакції, якщо картка значиться в “гарячому” списку, коли потрібно викликати службу безпеки, тощо.

Банк одержує від продавця (свого клієнта) щодня належно оформлені торгові рахунки. Ці рахунки розглядаються банком як еквівалент грошових сум, що підлягають негайному зарахуванню на рахунок продавця. Продавець може відразу ж використовувати ці гроші незалежно від того, чи відшкодує покупець в подальшому суму своєї купівлі банку емітенту. Виняток робиться лише в тих випадках, якщо купівля зроблена з порушенням встановлених правил при свідомій участі продавця.

При виконанні операцій із застосуванням платіжних карток за дебетною схемою у разі відсутності (недостатності) коштів на картрахунку допускається виникнення овердрафту. Довірені особи клієнтів – юридичних осіб – підприємців можуть здійснювати операції з безготівкової оплати товарів та послуг із застосуванням корпоративних платіжних карток у таких випадках:

- розрахунків у валюті України за операціями, пов’язаними зі статутною та господарською діяльністю, витратами представницького характеру, а також витратами на відрядження в межах України;
- витратами на відрядження та витратами представницького характеру в іноземній валюті за межами України.

Кошти, які списані з картрахунку юридичної особи або фізичної особи – підприємця вважаються виданими під звіт держателю картки. Їх використання має бути підтверджене відповідними платіжними документами.

Контроль за цільовим використання коштів з корпоративних картрахунків покладається на власників цих рахунків.

Тепер розглянемо, як розподіляються доходи між учасниками платіжної системи (рис. 6.1), відсотки комісій - умовні).

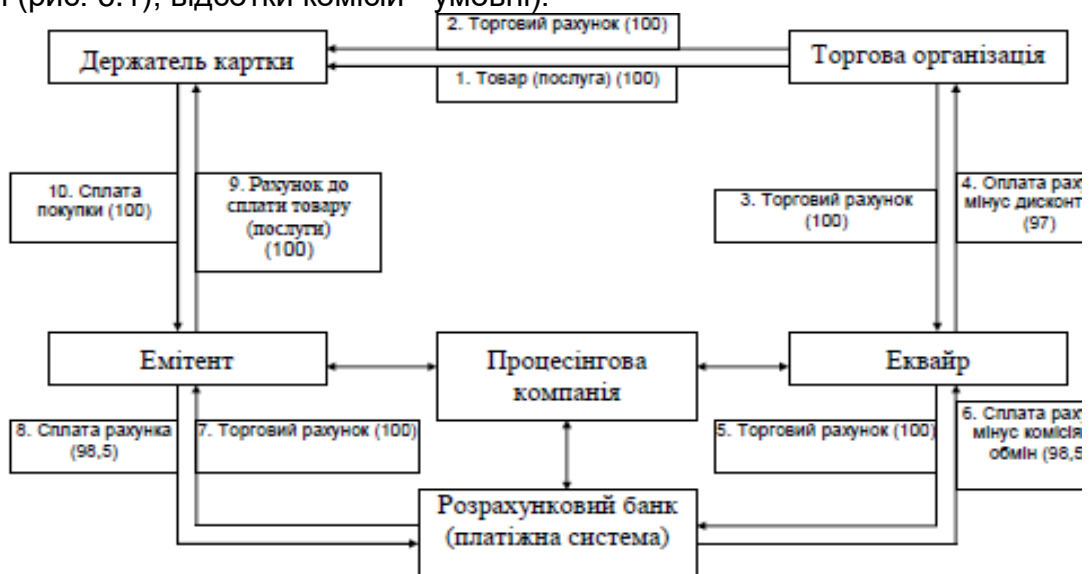

Рис.6.1. Фінансовий потік та плата за взаємний обмін при операціях з картками

Після авторизації, відпуску товару чи послуг покупцю на суму 100 одиниць і оформлення відповідного торгового чека чи рахунка (сліпа) торгово-сервісна організація здає сліп банку-еквайру. Це позиції 1, 2 і 3 на рисунку.

Банк-еквайр зараховує (позиція 4) на рахунок торгово-сервісної організації одиниць (ціна товару або послуги за винятком торгової поступки-комісії за обслуговування угоди) і "продає" (позиція 5) системі (розрахунковому банку) торговий рахунок. Це так званий вихідний взаємний обмін. Система (розрахунковий банк) відшкодовує еквайру вартість угоди за винятком комісії на користь банку-емітента (позиція 6). Торговий рахунок надходить (позиція 7) від розрахункового банку банку-емітенту (т.зв. вхідний взаємний обмін), і останній платить по системі інформаційного обміну суму рахунка за винятком зазначеної комісії (позиція 8). Банк-емітент надає власнику картки рахунок на суму покупки (позиція 9). На підставі останнього власник картки погашає (позиція 10) суму боргу банку-емітенту, що виникла після здійснення угоди в організації торгівлі/сервісу. Механізм погашення залежить від того, яка схема взаємин власника карти й емітента використовується при роботі з картою (кредитна, дебетова, змішана – дебетова з овердрафтом).

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Платіжна картка – це спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Питання для самоконтролю

1. Поняття банківської платіжної картки, види карток.
2. Стан та перспективи застосування в Україні банківських платіжних карток.
3. Порядок безготівкових розрахунків банківськими платіжними картками.
4. Використання карток при обслуговуванні клієнтів в системі «Інтернет-банк».
5. Характеристики платіжних систем із застосуванням платіжних карток.
6. Учасники платіжних систем, що ґрунтуються на обігу платіжних карток.
7. Автоматичні відділення банків з обслуговування карток.
8. Авторизація та ідентифікація клієнтів при карткових розрахунках.
9. Використання карток для внесення та отримання готівки клієнтами банку.
10. Банківські ризики при застосуванні платіжних карток.

Література: 1, с. 119–137; 2, с. 701–724; 7, с. 67–68; 9, с. 86–88; 8, с. 199–201; 10, с. 182–186; 11, с. 90–95

Тема 7. Операції банків з іноземною валютою

Операції з іноземною валютою завжди пов'язані з ризиками. Під ризиком у банківській діяльності розуміють можливість втрати ліквідності або отримання

фінансових збитків. Одним із основних ризиків під час здійснення валютних операцій є валютний ризик.

Валютний ризик - це ризик втрат у зв'язку з несприятливою зміною вартості іноземної валюти щодо валюти держави, де розміщений банк. Валютний ризик - це передусім імовірність того, що зміна курсів іноземних валют призведе до збитків унаслідок зміни ринкової вартості активів та пасивів банку.

В умовах інтеграції у світовий фінансовий ринок питання правильної оцінки та правильної побудови системи управління валютним ризиком для вітчизняних банків є надзвичайно важливим завданням. Класифікація валютних ризиків представлена на рис. 7.1.

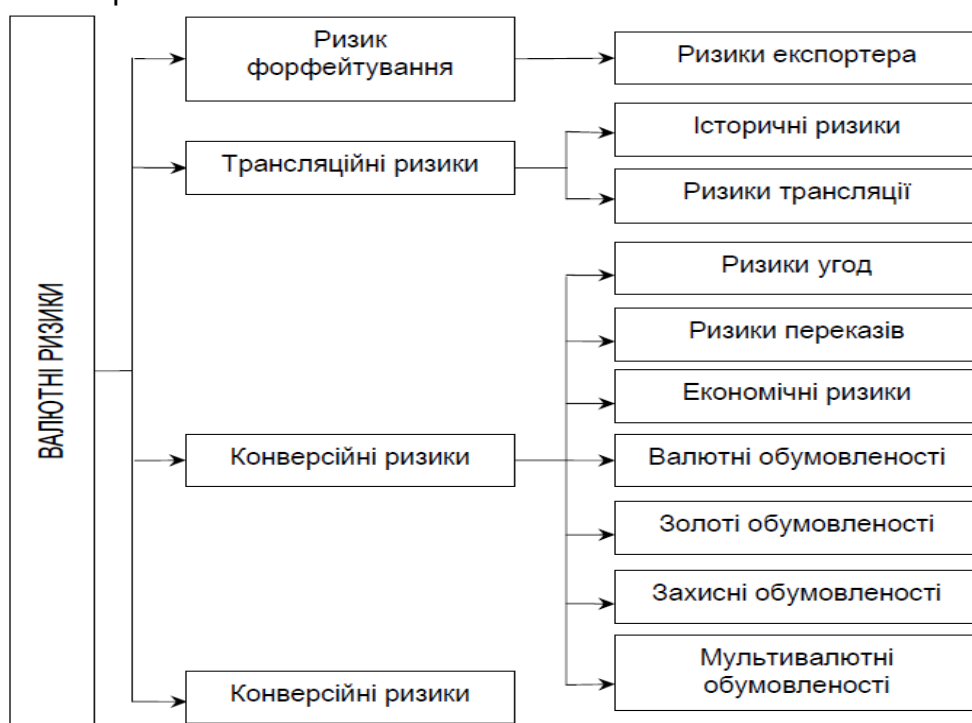

Рис. 7.1. Класифікація валютних ризиків

Використання чеків як однієї з форм безготівкових розрахунків набуло значного поширення за межами України. За часів СРСР підприємства та організації використовували в господарському обігу розрахункові та грошові чеки. В період економічної кризи 90-х років, з притаманною їй розбалансованістю грошових відносин, роль розрахункових чеків дуже швидко знизилася. В той же час, на фоні лібералізації зовнішньоекономічних відносин та відкриття кордонів для фізичних осіб, грошовий обіг України дифузійно став поповнюватися чеками, емітованими іноземними банками та компаніями дорожніх чеків. На потребу ринку в обслуговуванні обігу чеків, комерційні банки України відповіли впровадженням операцій з інкасації та сплати іменних чеків та купівлі-продажу дорожніх чеків.

Наступні терміни дозволяють визначити об'єкти та суб'єкти відносин, що виникають з приводу використання чеків в якості засобу платежу (іменні чеки), та засобу обігу (дорожні чеки).

Чек - паперовий розрахунковий документ установленної форми, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження чекодавця платнику про сплату чекодержателю зазначеної в ньому суми коштів протягом установленого строку.

Дорожній чек - паперовий розрахунковий документ, що виражений в іноземній валюті та використовується як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру і є грошовим зобов'язанням чекодавця виплатити

зазначену в чеку суму чекодержателю (власнику), підпис якого проставляється в зазначеному місці під час продажу.

Іменний чек - паперовий розрахунковий документ, що виражений в іноземній валюті, тобто є письмовим розпорядженням юридичної особи - нерезидента або фізичної особи - нерезидента, яка виписала чек (чекодавець), платнику про виплату певної суми коштів чекодержателю, зазначеному в чеку, або іншій особі за нотаріально посвідченою довіреністю за рахунок наданого платнику грошового покриття.

Іменні чеки виписуються на певну особу із застереженням «не наказу» чи рівнозначним застереженням (наприклад, «сплатіть (кому), не наказу» чи «сплатіть тільки (йому)»). Іменний чек не підлягає передаванню, за винятком випадків, що передбачені чинним законодавством України.

Чекодавець - юридична особа - нерезидент або фізична особа - нерезидент, що видає іншій особі чек, який підписує.

Чекодержатель (отримувач, власник) - будь-яка фізична або юридична особа, яка має право отримати кошти за чеком.

Згідно чинного законодавства на території України розрахунки між резидентами за допомогою чеків в іноземній валюті забороняються.

Використання чеків в іноземній валюті при розрахунках за зовнішньоекономічними операціями суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України дозволяється, якщо:

- у зовнішньоекономічному договорі зазначено, що чек виписується нерезидентом на резидента, які є сторонами договору;
- чек виписаний нерезидентом для сплати за товар або для використання його як застави згідно з чинним законодавством України або гарантії забезпечення виконання зобов'язань перед резидентом. У чеку або супровідному додатку до нього має зазначатися призначення платежу;
- нерезидентом-чекодавцем є банк, держава (в особі уповноваженого державного органу), міжнародна організація, корпорація, страхова компанія. Чекодавці мають міжнародний довгостроковий кредитний рейтинг, підтверджений у бюлетені провідних рейтингових агенцій світу (Fitch, Standard&Poor's, Moody's, Thomson Bank Watch), який на дату складання чека належить до групи «інвестиційний клас» (investment grade).

Чеки, які подаються чекодержателем у банк (установу) до сплати, мають містити чітко визначені реквізити, а саме:

1) іменний чек:

- назву документа – «чек», що зазначено в тексті документа тією мовою, якою його складено (або без назви, якщо чек виписаний в таких країнах, як Великобританія, США, Канада, Австралія, Німеччина та ін.);
- розпорядження сплатити певну суму чекодержателю;
- назву та реквізити емітента та платника;
- назву для юридичної особи або прізвище, ім'я для фізичної особи чекодержателя, на користь якого здійснюється платіж;
- зазначення валюти та суми чека;
- дату складання та номер чека;
- підпис особи, яка видає чек (чекодавець).

У разі відсутності цих реквізитів чек вважається недійсним, повертається чекодержателю та не приймається банком (установою) на інкасо.

2) дорожній чек:

- назву документа – «дорожній чек» («travelers cheque»);
- назву компанії емітента, що випустила чек: American Express, Visa, Thomas Cook, Citi Corp., Bank of America, Swiss Bakers Travelers Cheques тощо;

- підписи уповноважених осіб компанії емітента;
- номінал та назву іноземної валюти;
- серію та номер;
- місце для підпису особи, що має намір купити чек;
- місце для підпису чекодержателя при сплаті чека.

Термін дії дорожніх чеків не обмежений. Дата та місце заповнення чека зазначаються в інформаційному повідомленні про продаж дорожнього чека.

Дорожні чеки емітуються в певному номіналі, виписуються на одного власника, рідше на двох (підписи власника (двох власників) ставляться в зазначеному місці в день продажу).

Порядок приймання на інкасо та сплати іменних чеків.

Чек має пред'являтися до банку України, назва якого зазначена в чеку, а у разі відсутності такої відмітки чек приймається до сплати в будь-якому банку.

Зарахування коштів та видача готівки за інкасованим чеком здійснюються банками після одержання відшкодування за чеком від платника.

Процедура інкасації та сплати іменних чеків складається з наступних етапів (рис. 7.2):

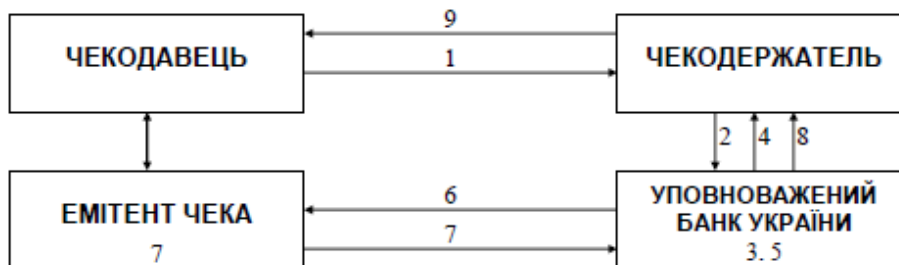

Рис. 7.2. Процес приймання на інкасо та сплати іменних чеків для фізичних осіб

1. Чекодержатель отримує чек від чекодавця.
2. Чекодержатель звертається до уповноваженого банку в Україні з метою інкасації наявного в нього чека на підставі оформленої згідно до вимог чинного законодавства заяви.
3. Уповноважений працівник банку оформляє квитанцію про приймання до сплати на інкасо чеків в іноземній валюті за формою №377-І у двох примірниках, підписує їх, засвідчує печаткою банку та видає один примірник квитанції чекодержателю і робить необхідний запис в реєстр прийняття до сплати на інкасо чеків в іноземній валюті.
4. Уповноважений працівник банку видає один примірник квитанції №377-І чекодержателю.
5. Банк зберігає прийняті на інкасо іменні чеки в сховищі банку, формує їх у пакети.
6. Уповноважений банк відправляє чеки на інкасо разом із супровідними документами до банка-емітента чеків, або у разі відсутності прямих кореспондентських відносин між ними – до банка-кореспондента в країні, де знаходиться банк емітент.
7. Банк-емітент проводить всі необхідні процедури з прийняття та сплати чека та відправляє суму відшкодування на рахунок уповноваженого банку в Україні. У випадку несплати чека, банк-емітент направляє інкасую чому банку офіційно оформлену відповідь про відмову в оплаті.
8. Після надходження коштів на рахунок уповноваженого банку або офіційно оформленої відповіді про відмову в оплаті чека, уповноважений банк сповіщає клієнта за телефоном про необхідність з'явитися до установи банку.

9. Уповноважений банк проводить видачу коштів клієнту за інкасованим чеком через касу банку на підставі видаткового валютного ордера або шляхом перерахування коштів за чеком на валютний рахунок клієнта.

Тривалість процедури інкасації іменного чека може коливатися від 1 тижня до 1 місяця.

Сума чека виплачується чекодержателю за вирахуванням усіх комісійних винагород. Сплата чекодержателю за чеком відбувається при пред'явленні ним: паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, та за наявності квитанції за формою N 377-I, що була видана банком клієнту при прийнятті чека до сплати на інкасо. Банк приймає до сплати на інкасо чеки від чекодержателя та виплачує кошти лише в межах операційного дня банку.

У разі відмови платника відшкодувати прийняті до сплати на інкасо чеки та повернення їх без сплати, оригінал чека передається клієнту разом з офіційною відповіддю платника про відмову в його сплаті. Сума застави, прийнятої відповідно до вимог чинного законодавства України, за винятком комісійної винагороди платника, та комісійної винагороди банку, який прийняв чеки до сплати на інкасо повертається чекодержателю. Банк робить копії чека та офіційної відповіді платника і залишає їх у документах дня. Банки не несуть відповідальності перед чекодержателями за несплату чеків у разі відмови платника в сплаті чека.

Порядок проведення операцій з купівлі-продажу дорожніх чеків.

Операції з купівлі (сплати) та продажу дорожніх чеків (обмін готівкової іноземної валюти на чеки в іноземній валюті) здійснюються банком за іноземну валюту I групи Класифікатора або за гривні.

Уповноважений працівник банку, пункту обміну іноземної валюти банку оформляє повідомлення про продаж дорожніх чеків. У повідомленнях про продаж дорожніх чеків не дозволяються виправлення, стирання, замазування.

У разі неправильного заповнення повідомлення про продаж дорожніх чеків уповноважений працівник банку повинен його анулювати в присутності клієнта і заповнити нове. Без підпису клієнта повідомлення про продаж дорожніх чеків вважається недійсним.

Операції з продажу дорожніх чеків за іноземну валюту здійснюються:

- 1) касою банку фізичним особам та представникам юридичної особи з оформленням прибуткових, видаткових валютних ордерів та повідомлення про продаж дорожніх чеків;
- 2) пунктом обміну іноземної валюти банку фізичним особам-резидентам з оформленням повідомлення про продаж дорожніх чеків.

Здійснені операції відображаються касою банку, пунктом обміну іноземної валюти банку в Реєстрі проданих дорожніх чеків в іноземній валюті.

При продажу дорожніх чеків сплачується комісійна винагорода за тарифами, установленними внутрішніми нормативними актами банку.

Операції з продажу фізичним особам-резидентам дорожніх чеків за гривні здійснюються касою банку, пунктом обміну іноземної валюти шляхом:

- продажу іноземної валюти за гривні з відображенням операції у Реєстрі проданої іноземної валюти, або оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів та квитанції за формою N 377-A;
- продажу дорожніх чеків за іноземну валюту з відображенням у Реєстрі проданих дорожніх чеків в іноземній валюті з оформленням прибуткових та видаткових касових ордерів або квитанції за формою N 377-A.

Операції з продажу дорожніх чеків протягом операційного дня здійснюються:

- 1) фізичним особам-резидентам: касою банку на суму до 5000 доларів США; пунктом обміну іноземної валюти банку на суму до 1000 доларів США.

Операції з продажу дорожніх чеків фізичній особі-резиденту здійснюються після пред'явлення цією особою касиру каси банку паспорта громадянина України або довідки на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, та проїзного документа особи без громадянства для виїзду за кордон або паспорта для виїзду за кордон.

2) фізичним особам-нерезидентам: лише касою банку на суму до 5000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті.

Операції з продажу дорожніх чеків фізичній особі-нерезиденту здійснюються після пред'явлення цією особою уповноваженому працівнику банку паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, та за наявності підтверджених документів про джерела походження іноземної валюти у нерезидента. Копії цих документів залишаються в документах дня.

3) юридичним особам-резидентам та представництвам юридичних осіб - нерезидентів для їх працівників, які від'їжджають за кордон у службове відрядження, за рахунок коштів, що обліковуються на поточному рахунку юридичної особи-резидента та представництва юридичної особи-нерезидента, лише через каси банків.

Банки, які продають дорожні чеки, надають довідку за формою 01 на вивезення за межі України іноземної валюти та чеків, що виражені в іноземній валюті, згідно з Інструкцією про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України.

Операції з продажу дорожніх чеків у пунктах обміну здійснюються без видачі довідки на вивезення за межі України іноземної валюти.

Після продажу дорожніх чеків фізична особа або уповноважений представник юридичної особи ставлять свій підпис на повідомленні про їх продаж і на кожному чеку у визначеному іноземною компанією-емітентом місці.

Дорожні чеки сплачуються лише власнику чека, зразок підпису якого є на чеку, після ідентифікації підпису в присутності уповноваженого працівника банку і тільки в повній сумі, що зазначена в чеку.

Операції з купівлі дорожніх чеків за іноземну валюту здійснюються:

- касою банку у фізичної особи (резидента або нерезидента) чи уповноваженого представника юридичної особи-резидента чи уповноваженої особи представництва юридичної особи-нерезидента з оформленням прибуткових та видаткових валютних ордерів;
- пунктом обміну іноземної валюти банку з оформленням квитанції за формою N 377-А для фізичних осіб-резидентів.

Операції з купівлі (сплати) дорожніх чеків відображаються в Реєстрі куплених дорожніх чеків в іноземній валюті.

Операції з купівлі (сплати) дорожніх чеків за гривні у фізичних осіб здійснюються: касою банку з оформленням прибуткових у валюті та видаткових ордерів у гривнях, а для фізичних осіб-нерезидентів також довідок за формою N 377, пунктом обміну іноземної валюти банку з оформленням довідок за формою N 377 для фізичних осіб-нерезидентів та квитанції за формою N 377-А для фізичних осіб-резидентів.

Операції з купівлі (сплати) дорожніх чеків відображаються в Реєстрі куплених дорожніх чеків в іноземній валюті та в Реєстрі купленої іноземної валюти з оформленням прибуткових та видаткових касових ордерів або квитанцій за формою 377-А.

Операції з купівлі (сплати) дорожніх чеків протягом операційного дня у фізичної особи (резидента та нерезидента) здійснюються на суму:

- до 3000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті касами банків або пунктами обміну іноземної валюти банку;
- понад 3000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті тільки касами банків.

Не приймаються до сплати дорожні чеки без підпису їх власника, що ставиться в зазначеному місці відповідно до правил, установлених емітентом.

Під час купівлі (сплати) дорожніх чеків уповноважений працівник банку:

- перевіряє паспорт або інший документ, що посвідчує особу, а також відсутність на дорожніх чеках виправлень або написів, які заважають прочитанню першого підпису власника;
- перевіряє реквізити дорожніх чеків на наявність захисних елементів дорожніх чеків та першого підпису чекодавця у відповідному місці;
- перевіряє відповідність першого підпису чекодержателя на дорожніх чеках його підпису в паспорті або іншому документі, що посвідчує особу;
- з'ясовує назву іноземної валюти, яку чекодержатель бажає одержати за дорожніми чеками;
- стежить за тим, як і де чекодержатель ставить другий підпис на дорожніх чеках згідно з правилами, установленими емітентом.

При виникненні будь-яких сумнівів щодо дійсності підпису пропонує чекодержателю:

- підписати дорожні чеки втретє на зворотному боці та записує
- паспортні дані;
- надати повідомлення про продаж дорожніх чеків, де зазначено їх кількість, серію, номер, назву іноземної валюти, номінал та загальну суму, а також є підпис чекодержателя.

У разі невідповідності підписів чекодержателя, дорожні чеки до сплати не приймаються.

Сплачені дорожні чеки зберігаються у сховищі банку, формуються у пакети і відправляються платникам, з якими укладені угоди, для отримання відшкодування за цими чеками в іноземній валюті. Разом з пакетами чеків відправляються супровідні документи: листи, інкасові інструкції, які оформлюються відповідно до вимог платника, тощо.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Валюта – (від італійського valuta – цінність, вартість) грошові знаки іноземних держав, а також платіжні і кредитні документи, виражені в іноземних грошових одиницях, що і застосовуються в міжнародних розрахунках.

Валютний курс – співвідношення обміну двох грошових одиниць або ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютні ринки - це офіційні центри, де здійснюється купівля-продаж іноземних валют на підставі попиту і пропозиції.

Валютна політика — сукупність економічних, правових та організаційних заходів та форм, які використовують державні установи, центральні банківські та фінансові установи, міжнародні валютно-кредитні організації в галузі валютних відносин.

Питання для самоконтролю

1. Характеристика видів неторговельних операцій банків.
2. Поняття короткої і довгої валютної позиції банку.
3. Ризики, пов'язані з відкриттям валютної позиції.

4. Регулювання валютної позиції банків з боку НБУ.
5. Порівняння методів хеджування валютних ризиків.
6. Використання валютних деривативів для хеджування валютних ризиків.
7. Умови, характеристика та механізм здійснення валютно-обмінних операцій.
8. Операції банків з обслуговування дорожніх чеків.
9. Операції банків з дорогоцінними металами.
10. Порядок визначення крос-курсів при прямому і зворотному котируваннях.

Література: 1, с. 454–471; 2, с. 648–685; 4, с. 256–261; 6, с. 135–143; 7, с. 186–198; 9, с. 409–441; 10, с. 423–446; 11, с. 194–200; 12, с. 11–67

Тема 8. Кредитні операції

Кредитний ризик може бути визначений як невпевненість кредитора в тому, що боржник буде спроможний і збереже наміри виконати свої зобов'язання у відповідності зі строками та умовами кредитної угоди.

Цей стан може бути викликаний:

- по-перше, нездатністю боржника створити адекватний майбутній грошовий потік у зв'язку з непередбачуваними несприятливими змінами в діловому, економічному та/ або політичному оточенні, в якому оперує позичальник;
- по-друге, невпевненістю в майбутній вартості та якості (ліквідності та можливості продажу на ринку) застави під кредит;
- по-третє падінням ділової репутації позичальника.

В світовій практиці існує багатоманітність поглядів на визначення кредитного ризику, як і на визначення ризиків взагалі:

1. кредитний ризик – це ймовірність негативної зміни вартості активів (портфеля кредитів) у результаті нездатності контрагентів (позичальників) виконувати свої зобов'язання, зокрема, по виплаті відсотків і основної суми позики у відповідності з термінами й умовами кредитного договору (до кредитного ризику відносять також і ризик оголошення позичальником дефолту). До кредитних ризиків відносяться: ризик неповернення кредиту, депозитний, лізинговий, факторинговий, форфейтинговий і інші ризики;

2. кредитний ризик - це:

- ризик несплати позичальником основного боргу й відсотків по ньому;
- ризик втрати активу або втрати активом первісної якості (вартості) через невиконання зобов'язань позичальниками (поручителями);
- можливість того, що в деякий момент у майбутньому вартість кредитної частини банківського портфеля активів зменшиться у зв'язку з неповерненням або з ланцюжковим поверненням кредитів, виданих банком.

В банківській діяльності потрібно вирізняти наступні рівні кредитного ризику:

- кредитний ризик по окремій угоді - ймовірність збитків від невиконання позичальником конкретної кредитної угоди;
- кредитний ризик всього портфелю – величина ризиків за всіма угодами кредитного портфелю.

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремої позики:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку;
- ризик ліквідності застави;
- моральні та етичні характеристики позичальника.

До чинників, які збільшують ризик кредитного портфеля банку, належать:

- надмірна концентрація — зосередження кредитів в одному із секторів економіки;
- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки;
- валютний ризик кредитного портфеля;
- структура портфеля, якщо він сформований лише з урахуванням потреб клієнтів, а не самого банку;
- рівень кваліфікації персоналу банку.

Методи управління кредитним ризиком поділяються на дві групи:

- методи управління кредитним ризиком на рівні окремої позики;
- методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля банку.

До першої групи методів належать:

- 1) аналіз кредитоспроможності позичальника;
- 2) аналіз та оцінка кредиту;
- 3) структурування позики;
- 4) документування кредитних операцій;
- 5) контроль за наданим кредитом та станом застави.

Особливістю перелічених методів є необхідність їх послідовного застосування, оскільки одночасно вони являють собою етапи процесу кредитування. Якщо на кожному етапі перед кредитним співробітником поставлено завдання мінімізації кредитного ризику, то правомірно розглядати етапи кредитування як методи управління ризиком окремої позики.

Методи управління ризиком кредитного портфеля банку:

- 1) диверсифікація;
- 2) лімітування;
- 3) створення резервів за кредитними операціями комерційних банків.

Величина кредитного ризику - сума, яка може бути втрачена при несплаті або прострочці виплати заборгованості.

Максимальний потенційний збиток - це повна сума заборгованості у випадку її несплати клієнтом.

Прострочені платежі не призводять до прямих збитків, а виникають непрямі збитки, які становлять собою витрати за процентами (через необхідність фінансувати дебіторів протягом більш довгого часу, ніж необхідно) або втрату процентів, які можна було б отримати, якби гроші були повернені раніше та розміщені на депозит.

Схильність до кредитного ризику існує протягом всього періоду кредитування. При наданні кредиту ризик виникає з моменту продажу та залишається до моменту отримання платежу.

З кількісної точки зору, кредитний ризик уявляє собою функцію параметрів позички та позичальника. Ступінь ризику, пов'язаного з певним позичальником та видом кредиту, базуються на оцінці різних видів ризику, які виникають для банку при наданні кредиту. Більш того, визначивши на етапі надання кредиту ступінь його ризику не можна забувати про те, що вона часто змінюється з часом.

Проаналізуємо походження й види ризиків при кредитуванні (рис.8.1).

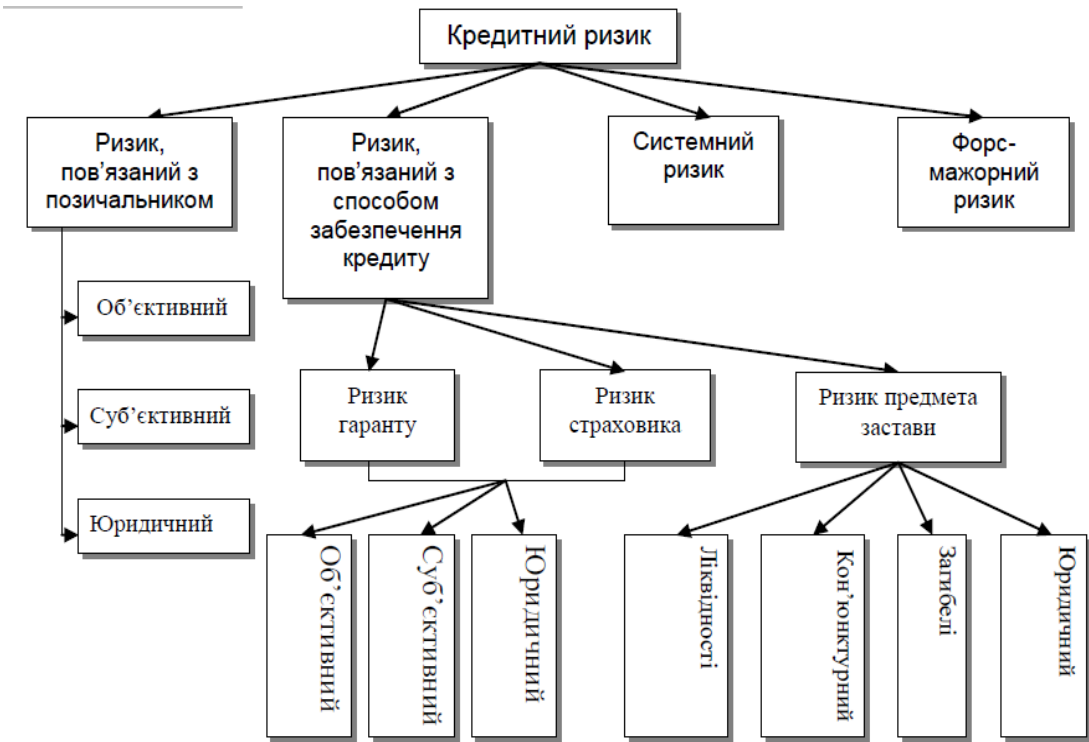

Рис. 8.1. Структура кредитного ризику

В практиці фонду TASIC кредитний ризик може бути оцінений за наступними параметрами:

- прямий кредитний ризик;
- позиції еквівалентні кредитному ризику;
- ризик розрахунків;
- ризик застави, гарантії, передачі прав;
- емітента;
- сектора;
- країни;
- можливості щодо кредитування.

Складовими ризиків (кредитної операції) визнаються:

- очікувані втрати (середні втрати);
- неочікувані втрати (відхилення втрат від середнього, при чому негативне – див. Рис. 8.2).

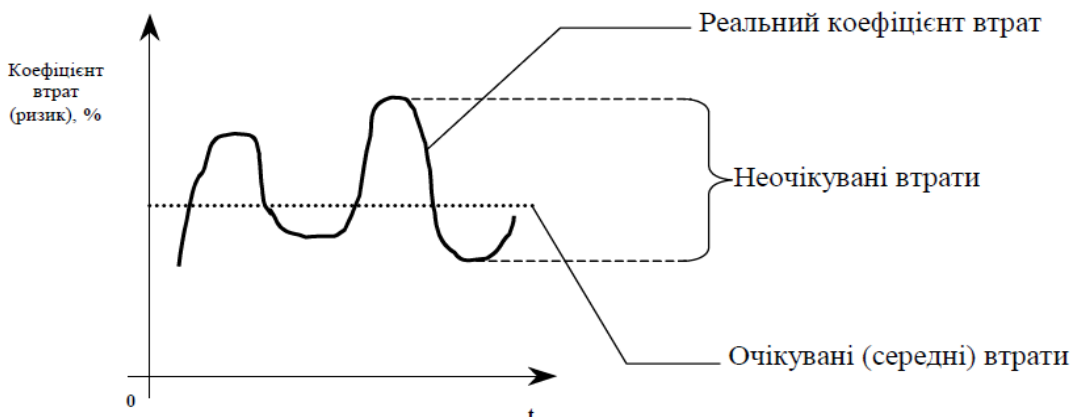

Рис. 8.2. Графічне зображення складових ризику

З огляду на вищенаведене банки під час менеджменту ризиків використовують принцип покриття втрат, основні постулати якого наступні:

- резерви покривають очікувані втрати;

- кожна операція потребує частини резервів;
- капітал покриває неочікувані втрати за мінусом резерву.

Визнана наступна поетапна схема управління кредитними ризиками:

1. Виявлення всіх потенційних ризиків, що пов'язані з кредитною діяльністю банку та аналіз можливих втрат.
2. Виявлення факторів, що впливають на рівень кредитних ризиків.
3. Оцінка та ранжування потенційних ризиків.
4. Вибір методів та визначення шляхів нейтралізації кредитних ризиків.
5. Застосування обраних методів.
6. Оцінка результатів та застосування коректуючих впливів.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Кредит - відносини, що виникають з приводу використання тимчасово вільних коштів на умовах платності, строковості, забезпеченості, повернення та цільового характеру використання.

Кредитний ризик - це ризик неповернення (неплатежу) чи прострочення платежу за банківською позицією.

Кредитний портфель - набір позичок, диференційованих з урахуванням ризику і рівня прибутковості.

Питання для самоконтролю

1. Елементи системи кредитування: суть, принципи, функції кредиту.
2. Сутність кредитної діяльності банків.
3. Форми та види банківського кредиту.
4. Поняття кредитної політики, її види та характеристика.
5. Плата за кредит: сутність, складові та порядок визначення.
6. Поняття банківського процента, фактори, що впливають на його розмір.
7. Характеристика методик оцінки кредитоспроможності позичальників банків.
8. Поняття і загальна характеристика форм забезпечення кредиту.
9. Поняття кредитного ризику.
10. Види ризиків банку при кредитуванні та інструменти мінімізації їх впливу.

Література: 1, с. 212–275; 2, с. 374–429, с. 529–593; 4, с. 150–187; 6, с. 90–106; 7, с. 128–149; 9, с. 199–248; 10, с. 211–291; 11, с. 124–159; 15

Тема 9. Операції з надання і погашення кредитів

На сучасному етапі розвитку економіки при організації кредитних відносин використовується значна кількість підходів та методів щодо визначення оцінки кредитоспроможності позичальника. Вдалою є запропонована професором І.В. Вишняковим класифікація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальника (рис. 9.1)

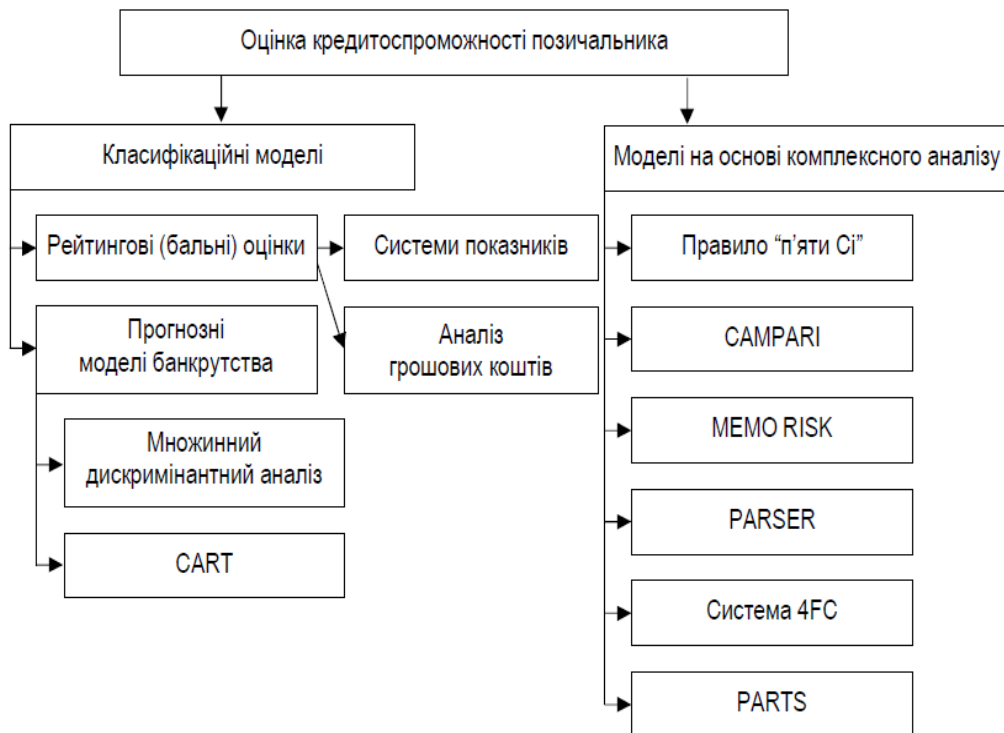

Рис. 9.1. Підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників

Сучасні підходи до методології оцінки кредитоспроможності позичальників у банківських установах базуються на комплексному застосуванні кількісних і якісних показників.

Використання різних підходів у комплексі дає можливість здійснити та доповнити оцінку кредитоспроможності позичальника, виходячи із реальних умов господарювання, що постійно змінюються.

Класифікаційні моделі дають можливість диференціювати позичальників за відповідними ознаками, а саме:

- залежно від їх категорії, що встановлюється за допомогою розрахунку фінансових коефіцієнтів та визначення їх рангів на базі рейтингових моделей;
- залежно від ймовірності настання банкрутства на основі прогнозних моделей.

Застосування класифікаційних методів оцінки кредитоспроможності позичальника ставить за мету напрацювання стандартних підходів для об'єктивної характеристики позичальників, пошуку кількісних критеріїв для поділу майбутніх клієнтів на основі наданих ними матеріалів на надійних і ненадійних, тобто таких, які підпадають під ризик банкрутства, й тих, для кого загроза банкрутства малоімовірна.

Рейтингова (бальна) оцінка підприємства-позичальника визначається на основі розрахунку системи фінансових коефіцієнтів і переведення їх у бали. Бали обчислюються шляхом множення значення показника на його вагу в інтегральному показнику (рейтингу).

Цінність рейтингової процедури полягає у використанні технологій, які оцінюють не тільки кількісні показники, але і якісні фактори, що дозволяють врахувати всю сукупність ризиків, пов'язаних з діяльністю позичальника. Рейтингові моделі не оцінюють кредитоспроможність позичальника на якусь конкретну поточну дату, а дають можливість оцінити ймовірність невиконання позичальником його зобов'язань у майбутньому.

Слід зазначити, що у світовій практиці для оцінки кредитоспроможності позичальника на основі фінансових коефіцієнтів банки використовують п'ять груп

коефіцієнтів, а саме: ліквідності, обертання, фінансового важеля, прибутковості та обслуговування боргу.

Модифікацією рейтингової оцінки є кредитний скоринг (credit scoring) – технічний прийом, запропонований американським економістом Д. Дюраном на початку 40-х років для відбору позичальників за споживчим кредитом. Вітчизняні банки досить широко застосовують даний метод при проведенні оцінки кредитоспроможності юридичних та фізичних осіб у споживчому кредитуванні.

Кредитний скоринг – це одна із складових процесу прийняття рішень про видачу кредиту, основним завданням якого є відбір небажаних для банку позичальників. Така оцінка здійснюється за допомогою скорингових таблиць, що поділяються залежно від вміщеної в них інформації на оціночні, індивідуальні та типові. Метою процесу розробки скорингових таблиць є визначення найбільш повного профілю ризику кожного клієнта. Результатом застосування скорингу є визначення вірогідності того, що кредитна операція закінчиться «поверненням в строк» чи «дефолтом».

Перевагою рейтингових (бальних) моделей є простота їх застосування, яка проявляється в тому, що на основі розрахунку фінансових коефіцієнтів та використання вагових показників у загальному інтегральному показнику швидко визначається клас позичальника. Але для розрахунку рейтингу беруть тільки ті значення, які відповідають встановленим нормативам.

Слід зазначити, що для підприємств торгівлі та сфери послуг, малого та середнього бізнесу більш вдалим є проведення оцінки фінансового стану позичальника методом аналізу грошового потоку.

Аналіз грошового потоку – це спосіб оцінки кредитоспроможності клієнта банку, в основу якого покладено використання фактичних показників, що характеризують оборот коштів клієнта у звітному періоді.

У зв'язку із складністю прогнозування зміни платоспроможності позичальника банку доцільно здійснювати оцінку грошових потоків підприємства. Тому при аналізі фінансового стану клієнта з точки зору його спроможності в майбутньому необхідно своєчасно розраховуватися за одержані кредити головна увага повинна бути приділена оцінці здатності позичальника генерувати потоки грошових коштів, що є первинним джерелом погашення кредиту і відсотків. Ця оцінка ґрунтується на даних про рух коштів у минулому (обсяг реалізації, собівартість продукції, прибутки, склад дебіторської і кредиторської заборгованості, обсяги ліквідних активів, позичені кошти), а також аналогічних планових показниках на період кредитування (техніко-економічне обґрунтування кредиту, бізнес-план тощо).

Основним джерелом погашення кредиту позичальника є грошові надходження на поточний рахунок, тому з метою оцінки можливості надання кредиту доцільно розраховувати співвідношення виплат, які мають здійснюватись за кредитом, і надходжень на рахунок.

Оцінити здатність позичальника погашати свої зобов'язання можливо на основі аналізу грошового потоку, що передбачає зіставлення надходження і вибуття коштів позичальника за період, який відповідає строку кредиту. При цьому перевищення суми надходження коштів порівняно з їх вибуттям означає можливість погашення заборгованості в процесі операційного циклу, а обернена ситуація свідчить про необхідність залучення кредиту.

Період для аналізу грошового потоку обирається залежно від строку, на який надається кредит.

Елементами надходження коштів є: прибуток, одержаний у даному періоді; амортизація, нарахована за період; вивільнення коштів із запасів, дебіторської заборгованості, основних фондів, інших активів; збільшення кредиторської

заборгованості; зростання інших пасивів; збільшення акціонерного капіталу; залучення нових позик.

До елементів вибуття коштів за певний період входять: сплата податків, процентів, дивідендів, штрафів, пені; додаткові вкладення коштів у запаси, дебіторська заборгованість, основні фонди, інші активи; скорочення кредиторської заборгованості; зменшення інших пасивів; відтік акціонерного капіталу; погашення позик.

Різниця між надходженням і вибуттям коштів визначає величину загального грошового потоку.

Для аналізу грошового потоку приймаються дані (як мінімум) за три минулі роки. Стійке перевищення надходжень над витратами свідчить про стабільний фінансовий стан і кредитоспроможність клієнта, коливання – низьку кредитоспроможність, систематичне перевищення

вибуття над надходженням – некредитоспроможність. Середня позитивна величина загального грошового потоку показує, в якому розмірі позичальник може погашати свої боргові зобов'язання. На основі співвідношення величини загального грошового потоку і розміру боргових зобов'язань клієнта визначається клас кредитоспроможності. Величина співвідношення обсягу валового грошового потоку і розміру боргових зобов'язань клієнта (X) розраховується за формулою:

$$X = \frac{\text{Валовий грошовий потік}}{\text{Боргові зобов'язання клієнта}}$$

Клас позичальника визначається залежно від величини отриманого значення показника (X), характеристика якого наведена в табл.9.1.

Таблиця 9.1

Визначення класу позичальника на основні аналізу грошових потоків

Значення показника X	Клас
0,75	1
0,30	2
0,25	3
0,20	4
0,15	5

Аналіз грошового потоку дозволяє зробити висновки про слабкі місця в управлінні фінансами позичальника.

На Заході найвідомішими з методів розрахунку та оцінки кредитоспроможності позичальника є Z-модель Альтмана і модель нагляду за кредитами Чессера.

У 1977 році групою вчених, а саме: Альтманом, Хольдерманом і Нарайаною було запроваджено “Z-аналіз”, відомий під назвою модель Альтмана.

Z-модель Альтмана має вигляд:

$$Z = 1,2x_1 + 1,4x_2 + 3,3x_3 + 0,6x_4 + 1,0x_5$$

Параметри для розрахунку Z-моделі Альтмана наведені в таблиці 9.2.

Спосіб розрахунку параметрів Z-моделі Альтмана

Позначення показника	Назва показника	Спосіб розрахунку
X_1	Частка обігових коштів в активах	$\frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Сукупні активи}}$
X_2	Рентабельність активів, обчислена за нерозподіленим прибутком	$\frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Сукупні активи}}$
X_3	Рентабельність активів	$\frac{\text{Брутто-доходи}}{\text{Сукупні активи}}$
X_4	Відношення ринкової вартості акціонерного капіталу до короткострокових зобов'язань	$\frac{\text{Ринкова оцінка капіталу}}{\text{Балансова оцінка сумарної заборгованості}}$
X_5	Коефіцієнт фондівдачі	$\frac{\text{Обсяг продажу}}{\text{Сукупні активи}}$

Правила класифікації для рівняння наступні:

1. Якщо $Z < 2,675$, фірму відносять до групи банкрутів.
2. Якщо $Z > 2,675$, фірму відносять до групи успішних.

Е. Альтман встановив, що при значенні Z від 1,81 до 2,99 модель не працює. Він стверджує, що його модель може бути використана як додатковий інструмент для оцінки: ділових кредитів; управління очікуваними надходженнями; процедур внутрішнього контролю; інвестиційних стратегій.

Що стосується оцінки ділових кредитів, то Е. Альтман пропонує використовувати його «кількісну» модель як доповнення до «якісного та інтуїтивного» підходу службовців кредитних відділів банків. Але запропонована модель не дає бальної оцінки кредиту і не здатна замінити оцінку, яку пропонують службовці банку. Результат, отриманий через застосування Z-моделі, може служити вагомим інструментом визначення загальної кредитоспроможності ділових клієнтів.

П'ятифакторна модель Альтмана, побудована на основі аналізу стану 66 фірм, дозволяє зробити достатньо точний прогноз банкрутства на 2-3 роки наперед. Факт банкрутства на один рік можна встановити з точністю до 95 %.

Для України віднесення підприємств до певного класу надійності проводиться на підставі наступних значень індекса Z :

- $Z \leq 1,8$ – ймовірність банкрутства дуже висока;
- $1,8 < Z \leq 2,7$ – ймовірність банкрутства висока;
- $2,7 < Z \leq 3,0$ – ймовірність банкрутства низька;
- $3,0 < Z$ – ймовірність банкрутства дуже низька.

Побудова моделей, подібних рівнянню Альтмана, для українських позичальників поки що є проблематичною з декількох причин.

По-перше, через відсутність статистики банкрутств; по-друге, через вплив на факт визнання фірми банкрутом багатьох чинників, що не піддаються обліку; по-третє, через нестабільність вітчизняної нормативної бази у сфері банкрутства українських підприємств.

Модель нагляду за кредитами Чессера призначена для прогнозування випадків невиконання позичальником умов кредитного договору. При цьому до «невиконаних умов» автор відносить не лише непогашення позики, а й будь-які інші

відхилення, які роблять її менш вигідною для кредитора, ніж було передбачено спочатку.

Модель Чессера має наступний вигляд:

$$y = -2,0434 + (-5,24)x_1 + 0,053x_2 - 6,6507x_3 + 4,4009x_4 - 0,0791x_5 - 0,1020x_6.$$

Розрахунок моделі Чессера здійснюється за допомогою шести змінних параметрів (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

Спосіб розрахунку змінних параметрів моделі Чессера

Позначення показника	Назва показника	Спосіб розрахунку
X_1	Питома вага високоліквідних активів у загальній вартості активів	$\frac{\text{Готівка} + \text{Високоліквідні цінні папери}}{\text{Сукупні активи}}$
X_2	Коефіцієнт обертання високоліквідних активів	$\frac{\text{Нетто-продаж}}{\text{Готівка} + \text{Високоліквідні цінні папери}}$
X_3	Коефіцієнт обертання активів	$\frac{\text{Брутто-дохід}}{\text{Сукупні активи}}$
X_4	Питома вага сукупних зобов'язань у капіталі	$\frac{\text{Сукупна заборгованість}}{\text{Сукупні активи}}$
X_5	Питома вага основного капіталу вартості чистих активів	$\frac{\text{Основний капітал}}{\text{Чисті активи}}$
X_6	Коефіцієнт навантаження оборотних коштів в обсязі продажу	$\frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Нетто-продаж}}$

Змінна y є лінійною комбінацією незалежних змінних, що використовуються для оцінки ймовірності невиконання умов договору (P):

$$P = \frac{1}{1 + e^{-y}},$$

де $e = 2,71828$ (число Ейлера – основа натуральних логарифмів).

Отримана оцінка (P) може розглядатися як показник ймовірності невиконання умов кредитного договору: чим більше значення y , тим вища така ймовірність для даного позичальника. Для рівняння Чессером запропоновано використання наступного правила:

1. Якщо $P > 0,5$, позичальник не виконає умов кредитного договору.
2. Якщо $P < 0,5$, позичальник надійний.

Чессер використовував показники ряду банків з урахуванням 37 «задовільних» позик і 37 «незадовільних», причому для розрахунку були використані показники балансів фірм-позичальників за рік до отримання кредиту.

Модель Чессера за даними його вибірок дозволила за рік до порушення умов кредитного договору правильно спрогнозувати можливість надання трьох з кожних чотирьох кредитів. За два роки до порушення умов договору точність класифікації складала 57 %. Слід зазначити, що і Z – модель Альтмана, і модель нагляду за кредитами Чессера відповідають умовам розвинутої ринкової економіки.

У зарубіжних країнах з розвинутою ринковою економікою банки застосовують досить складну систему показників для оцінки кредитоспроможності клієнтів. Вона диференційована залежно від характеру позичальника (фірма, приватна особа, вид діяльності) та від періодичності і розміру грошових надходжень на рахунки підприємства. Узагальнення кількісних та якісних характеристик позичальника здійснюється за допомогою наступних моделей комплексного аналізу: «правило п'яти Сі», PARTS, CAMPARI, MEMO RISK,

PARSER, система 4FC, назви яких утворені від початкових букв англійських слів (табл. 9.4)

Таблиця 9.4

Компоненти методик комплексного аналізу оцінки кредитоспроможності позичальника, що застосовуються зарубіжними банками

Система 5C	PARTS	PARSER	CAMPARI	MEMO RISK	Система 4FC	Значення елемента
Character	–	Person	Character	Management	Management quality	Репутація позичальника; якість менеджменту; управлінські навички
				Experience		Досвід
Conditions	–	–	–	Market	Industry dynamics	Загальні обставини для бізнесу позичальника; специфіка галузі, її динаміка, ринок
Collateral	Security	Security	Insurance	Security	Security realization	Забезпечення; можливість реалізації застави; гарантії; спосіб страхування кредитного ризику
				Kontrol		Контроль
Capital	–	–	–	Operations	Financial conditions	Фінансовий стан позичальника; результати діяльності; оцінка бізнесу позичальника, адекватність капіталу
Capacity (Cash flow)	–	–	Ability	–	–	Експозиція грошових потоків (cash flow) та кредитних потреб
	Repayment	Repayment	Repayment	Repayment		Визначення можливості погашення позики
	Amount	Amount	Amount	–		Засоби повернення боргу
–	–	Remuneration	–	Interest	–	Винагорода за кредитний ризик: процентна ставка
	–	Expediency				Доцільність надання позики
	–	–	Purpose	–		–
–	Term	–	–	–	–	Термін кредиту

Перелік первинних документів позичальника – юридичної особи для оцінки кредитоспроможності:

1. Анкета позичальника.
2. Повний перелік відкритих позичальником рахунків із вказівкою докладних банківських реквізитів, підписаний уповноваженими особами і завірений печаткою позичальника.
3. Довідки (виписки) з обслуговуючих банків про обороти за поточним рахунком (рахунками) клієнта за період, необхідний для аналізу діяльності фірми з підсумковими сумами і розбивкою по місяцях.
4. Виписки про рух грошових коштів по рахунках клієнта (за вимогою банку).
5. Оборотно-сальдова відомість (аналіз рахунка) за рахунками № 31 і 30 за аналізований період із щомісячною розбивкою.
6. Довідка про наявність (відсутність) заборгованості по кредитах в інших банках, підписана уповноваженими особами і завірена печаткою позичальника.
7. За наявності заборгованості по кредитах в інших банках позичальником надаються копії кредитних договорів, договорів по забезпеченню, а також довідка з банку про наявність (відсутність) простроченої кредитної заборгованості.
8. Річні баланси за 2 попередні роки та на останню звітну дату (за необхідності на відповідні дати попередніх періодів), підписані уповноваженими особами і завірені печаткою позичальника.
9. Звіти про фінансові результати за 2 попередні роки та за останній звітний період (за необхідності за відповідні попередні періоди), підписані уповноваженими особами і завірені печаткою позичальника.

10. Звіти про рух грошових коштів за 2 попередні роки, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою позичальника.
11. Декларація про прибуток підприємства за періоди, необхідні для аналізу діяльності фірми-позичальника.
12. Розшифровка дебіторської і кредиторської заборгованості фірми-позичальника на останню звітну дату.
13. Розшифровка основних засобів на останню звітну дату.
14. Розшифровка окремих статей балансу (кредити банків, позичкові кошти та ін.).
15. Довідку позичальника про найбільших дебіторів і кредиторів.
16. Договори та інші документи (накладні, додаткові угоди, специфікації і т.д.), що підтверджують терміни погашення заборгованості.
17. Техніко-економічне обґрунтування ефективності проекту (бізнес-план), за яким передбачається одержання кредиту з докладною вказівкою валового доходу, валових витрат, чистого прибутку, усіх податкових платежів, рентабельності об'єкта кредитування, графіка надання кредитних коштів, графіка і джерела погашення кредиту, сплати відсотків тощо.
18. Копії контрактів (договорів) та інших угод, рахунків-фактур (інвойсів), вантажних митних декларацій (якщо оплата по факту поставки), накладних, актів прийому-передачі, платіжних документів, що є об'єктом кредитування, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою позичальника.
19. Копії договорів, угод по поточній господарській діяльності позичальника, за рахунок доходів від яких передбачається погашення кредиту.
20. Інші документи, необхідні для проведення аналізу.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Застава — це спосіб забезпечення зобов'язання. Найпоширенішою є застава, обумовлена договором, коли боржник добровільно віддає майно в заставу і оформляє це угодою з кредитором.

Гарантія (поруцительство) — це угода, яка укладається між банком і гарантом шляхом видачі останнім гарантійного листа і прийняття цього листа до виконання банком. Гарантами можуть бути будь-які фінансово стабільні юридичні особи (підприємства) і банки. Найвагомішою вважається банківська гарантія.

Іпотека — це різновид застави нерухомого майна (головним чином землі і будівель) з метою одержання позички в банку. Іпотека надає право банку переважного задоволення його вимог до боржника в межах вартості зареєстрованої застави. У разі неплатоспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються за рахунок виручки від реалізованого майна.

Питання для самоконтролю

1. Елементи системи кредитування: суть, принципи, функції кредиту.
2. Сутність кредитної діяльності банків.
3. Форми та види банківського кредиту.
4. Поняття кредитної політики, її види та характеристика.
5. Плата за кредит: сутність, складові та порядок визначення.
6. Поняття банківського процента, фактори, що впливають на його розмір.
7. Характеристика методик оцінки кредитоспроможності позичальників банків.
8. Поняття і загальна характеристика форм забезпечення кредиту.
9. Поняття кредитного ризику.

10. Види ризиків банку при кредитуванні та інструменти мінімізації їх впливу.

Література: 1, с. 212–275; 2, с. 374–429, с. 529–593; 4, с. 150–187; 6, с. 90–106; 7, с. 128–149; 9, с. 199–248; 10, с. 211–291; 11, с. 124–159; 15.

Тема 10. Операції з надання банківських послуг

Надання послуг зі зберігання цінностей здійснюється на основі Інструкції №1 «З організації емісійно-касової роботи в установах банків України» від 07.07.1994 р. №129.

Сховище для індивідуальних сейфів – це спеціальне сховище, обладнане індивідуальними сейфами для зберігання цінностей і документів клієнтів банку, технічне укріплення якого має відповідати чинним нормативно-правовим актам.

Банки здійснюють збереження документів, грошових коштів і цінностей фізичних та юридичних осіб - громадян України, іноземних громадян та громадян без громадянства терміном до одного року. За бажанням наймача термін користування індивідуальним сейфом може бути продовжений.

Індивідуальні сейфи надаються в користування клієнтам на умовах, передбачених договором, який укладається між клієнтом і банком після оплати відповідних послуг.

Договір на користування сейфом складається в письмовій формі, містить усі суттєві умови, обов'язкові реквізити, повне найменування сторін (для фізичних осіб – прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані, для юридичних осіб – юридична адреса, повноваження представника). Термін дії договору визначається у кожному конкретному випадку за погодженням сторін.

Під час укладення договору працівник банку ознайомлює клієнта з положенням про зберігання цінностей і документів, а також із правилами користування індивідуальним сейфом, порядком оплати та вартістю послуги.

Істотними умовами договору про зберігання цінностей і документів клієнтів банку в індивідуальних сейфах є:

- порядок оплати і тарифи послуг;
- строки користування індивідуальним сейфом;
- заборона зберігання в індивідуальному сейфі зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів, хімічних чи радіоактивних речовин або предметів, які не належать до цінностей, або документів, а також предметів, визначених договором.

Уповноважений працівник банку приймає від клієнта заяву, у якій клієнт зазначає строк користування індивідуальним сейфом. Під час укладення договору із фізичною особою в ньому зазначаються її паспортні дані. Від імені клієнта - юридичної особи договір укладається безпосередньо керівником юридичної особи або уповноваженою особою, що діє на підставі довіреності, підписаної керівником підприємства і скріпленої відбитком печатки. Строк дії договору визначається залежно від кожного конкретного випадку і за погодженням сторін. У договорі може передбачатися доручення іншій особі на користування індивідуальним сейфом.

Оплата послуг відповідно до підписаного сторонами договору здійснюється у безготівковій або в готівковій формі згідно з тарифами банку на ці послуги.

Плату за оренду індивідуальних скриньок банки встановлюють, виходячи з витрат на будівництво сховища, а тому вона у різних банків практично однакова. Банки визначають тариф залежно від місткості сейфа та фактичного часу користування ним (Таблиця 10.1). Розроблено також систему пілг: що довше клієнт користується послугами банку, то дешевше коштують фінансові послуги. Ще одна витрата, що лягає на плечі зберігача скарба, – це застава за ключ від сейфу. Тимчасова плата за ключ залежить від класу скриньки. Додатковою витратою

може стати плата за часте (надмірність кожний банк визначає по-своєму) відвідування банківського сховища. Деякі банки регламентують кількість таких відвідувань клієнтом за певну плату: тобто за позалімітне користування сейфом банк може стягувати додаткову плату.

Таблиця 10.2

Орієнтовні тарифи за послуги депозитного сховища індивідуальних сейфів

Розмір сейфа	Вартість за один день зберігання, грн.
50 мм	5,50
75 мм	6,05
125 мм	7,15
175 мм	8,25
200 мм	8,80
300 мм	10,45
325 мм	11,00
За зберігання більше ніж:	
	30 діб - знижка 30%;
	90 діб - знижка 35%;
	180 діб - знижка 40%;
	270 діб - знижка 45%;
	360 діб - знижка 50%.

Індивідуальні сейфи мають закриватися двома ключами різної конструкції. Один ключ від одного замка індивідуального сейфа видається клієнту, другий - залишається у працівника банку.

На кожному ключі має бути номер, що відповідає номеру індивідуального сейфа чи номеру замка.

Порядок обліку, зберігання та видачі ключів та їх дублікатів від індивідуальних сейфів, визначається внутрішнім положенням установи банку, що затверджується керівником установи банку або уповноваженою ним особою.

Під час відвідування банку клієнт має підтвердити своє право на користування індивідуальним сейфом шляхом пред'явлення уповноваженому працівнику банку паспорта.

Працівник банку зобов'язаний:

- ідентифікувати особу клієнта;
- перевірити строк дії договору і сплату вартості послуг за користування індивідуальним сейфом;
- звірити номер індивідуального сейфа та номер ключа з номерами, зазначеними в договорі;
- зробити запис про відвідування клієнтом сховища для індивідуальних сейфів.

Якщо право користування індивідуальним сейфом відповідно до умов договору надано іншій особі, то довіреність на право користування індивідуальним сейфом або нотаріально засвідчена її копія зберігається в установі банку разом з договором.

Після відповідної перевірки зазначених документів клієнт отримує дозвіл на користування індивідуальним сейфом.

Після закінчення строку дії договору, допуск клієнта в сховище для індивідуальних сейфів дозволяється лише після продовження строку дії договору.

Уповноважений працівник банку супроводжує клієнта до сховища для індивідуальних сейфів, відкриває і закриває разом із клієнтом (кожен своїм ключем) замки закріпленого за наймачем індивідуального сейфа.

У зв'язку з анонімністю зберігання цінностей і документів уповноважений працівник банку не може бути безпосередньо присутнім при вкладанні або вилученні цінностей, а має перебувати у передсховищі сховища для

індивідуальних сейфів. Для проведення операцій з цінностями та документами клієнту надається у передсховищі операційна кімната (кабіна).

Індивідуальні сейфи можуть відкриватися не в присутності клієнта у випадках:

- невиконання клієнтом передбачених строків користування індивідуальним сейфом;
- порушення клієнтом вимог, установлених відповідним положенням установи банку, що може завдати матеріальних збитків;
- смерть клієнта, якщо в договорі не передбачені умови щодо передавання повноважень у разі смерті власника індивідуального сейфа іншій особі;
- в інших випадках, передбачених чинним законодавством України.

Індивідуальний сейф (не в присутності клієнта) відкриває за розпорядженням керівника установи банку комісія, що призначена наказом із числа працівників банку, з обов'язковим складанням відповідного акта з переліком і докладним описом цінностей і документів. Якщо цінності та документи містяться в запечатаному пакеті, замкнені на замок тощо, то про це робиться відмітка в акті та їх відкривають і також складають перелік і докладний опис. Акт з описом складається в двох примірниках, другий примірник якого зберігається разом із цінностями та документами.

Цінності та документи після відкриття індивідуального сейфа три роки зберігаються в сховищі цінностей банку як незатребуване майно. Установа банку несе відповідальність за схоронність цінностей і документів, що взяті на зберігання. Після трьох років зберігання вони передаються згідно з чинним законодавством України до відповідних органів.

У разі відчинення індивідуального сейфа (не в присутності клієнта) працівник банку зобов'язаний зробити відповідну відмітку в картці реєстрації договорів про зберігання клієнтами цінностей і документів в індивідуальних сейфах.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Операція факторинг (від англ. factor – агент, посередник) пов'язана з переуступкою експортером факторинговій організації неоплачених імпортером платіжних вимог за відвантажені товари та надані послуги, і відповідно права отримання за ними платежу.

Форфейтинг – це купівля боргу, вираженого в оборотному документі, у кредитора на безобіговій основі.

Лізинг – різновид довгострокової позики, що надається у майновій формі і погашення якої здійснюється протягом тривалого періоду.

Трастові послуги - це вид діяльності комерційних банків по управлінню майном, що за домовленістю з клієнтом передається банку.

Гарантії є способом забезпечення виконання зобов'язань, що застосовуються у стосунках між будь-якими суб'єктами правовідносин.

Питання для самоконтролю

1. Сутність, види та значення лізингу в господарській діяльності.
2. Характерні ознаки фінансового лізингу та роль банків.
3. Поняття та сутність різних видів факторингу.
4. Складові вартості факторингу.
5. Форфейтинг: економічний зміст і застосування в банківській діяльності.

6. Посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги банків.
7. Сутність та зміст діяльності банків з проектного фінансування.
8. Види і форми проектного фінансування.
9. Довірчі (трастові) банківські послуги.
10. Організація послуг щодо зберігання цінностей у банку.

Література: 1, с. 590–701; 2, с. 603–623, с. 725–732; 6, с. 160–175; 7, с. 217–253; 9, с. 266–277, с. 397–408; 10, с. 392–402; 11, с. 225–243

Тема 11. Інвестиційні операції

Інвестиційний портфель банку — це сукупність здійснених банком інвестицій з метою одержання прибутку та диверсифікації ризиків.

Залежно від поведінки інвесторів інвестиційний портфель може бути таких типів:

— агресивний (ризиковий) — націлений переважно на отримання доходу від приросту курсової вартості цінних паперів (в основному, акцій), які входять до портфеля цінних паперів. Власник такого портфеля схильний до високого ступеня ризику. Такий інвестор прагне якнайбільшої дохідності і вкладає капітал у ризикові папери;

— поміркований (ринковий) — дохід буде складатися за рахунок приросту курсової вартості, процентів за дохідними державними цінними облігаціями, а також із дивідендних виплат. Інвестори з поміркованою стратегією як основний пріоритет вибирають величину доходу, не обмежуючись жорсткими рамками періоду інвестування;

— консервативний портфель формується з державних облігацій. Інвестор схильний до меншого ступеня ризику. Інвестор, який дотримується консервативної стратегії управління портфелем, зацікавлений в отриманні стабільного доходу протягом тривалого періоду часу. Тому для нього кращим є безперервний потік платежів у вигляді процентних виплат на цінні папери. Його задовольняє менша дохідність, яка компенсується високою надійністю одержання доходів.

Інвестиційні портфелі банку класифікують за різними ознаками на такі види:

1. За метою інвестування розрізняють портфелі:

- одержання прибутку;
- збереження капіталу;
- забезпечення резервів;
- забезпечення ліквідності;
- розширення сфери впливу;
- спекулятивні.

2. За ступенем досягнення інвестиційних цілей розрізняють:

- інвестиційний портфель прибутковості;
- інвестиційний портфель зростання;
- венчурний інвестиційний портфель;
- збалансований інвестиційний портфель;
- гарантійний інвестиційний портфель;
- незбалансований інвестиційний портфель;
- інвестиційний портфель, що вимагає диверсифікації.

3. За видом інструментів інвестування розрізняють:

- портфель цінних паперів;
- портфель реальних інвестицій;
- депозитарний портфель;

- іпотечний портфель;
- позичковий портфель;
- валютний портфель;
- комбінований портфель.

4. За рівнем ризику фінансових інструментів інвестиційні портфелі поділяють на:

- неризиковий;
- з мінімальним ризиком;
- з середнім ризиком;
- високоризиковий;
- спекулятивний.

5. За стратегією формування інвестиційний портфель може бути:

- короткостроковий;
- середньостроковий;
- довгостроковий.

6. За рівнем управління розрізняють портфель:

- фіксований;
- з пасивним управлінням;
- середній за рівнем контролю;
- що вимагає щоденного контролю.

Інвестиційний портфель банку — це набір цінних паперів, які придбані для отримання доходів і забезпечення ліквідності. Управління портфелем полягає у підтримці рівноваги між ліквідністю і прибутковістю.

У концепції формування інвестиційного портфеля банку знаходять відображення такі основні моменти:

1. Визначення основної мети інвестиційної політики, необхідності та доцільності портфельних інвестицій.

2. Визначення строків придбання і зберігання цінних паперів у портфелі. На цьому етапі інвестор визначає свій інвестиційний горизонт, тобто проміжок часу, на який розповсюджується його стратегія і щодо якого оцінюються результати інвестиційного процесу.

3. Визначення видів цінних паперів, із яких планується сформувати портфель та критерії як відбір фінансових інструментів. На цьому етапі інвестор аналізує інформацію на фондовому ринку, оцінює економічну кон'юнктуру та прогнози на майбутнє. Цей етап можна назвати інвестиційним аналізом, бо його мета — у попередньому відборі інвестиційних активів, які інвестор вважає доцільними.

4. Визначення структури інвестиційного портфеля і його складових частин. Тут визначаються інвестиційні ліміти, які використовуються для ефективних інвестицій у сегменти фінансового ринку.

5. Визначення класифікації і принципів створення інвестиційного портфеля (агресивний, поміркований, консервативний). Тут описано співвідношення дивідендної і курсової дохідності цінних паперів, які формують портфель.

6. Диверсифікація складових частин портфеля. Визначення принципів диверсифікації і кількісних характеристик.

7. Формування механізмів страхування від ризику. Особливості роботи з похідними цінними паперами.

8. Схеми управління інвестиційним портфелем.

9. Оцінка дохідності, ризику та ліквідності інвестиційного портфеля, який проектується.

10. Податкове планування, оптимізація оподаткування операцій з цінними паперами та доходів від інвестиційної діяльності.

11. Юридичні питання.

12. Кінцева оптимізація структури інвестиційного портфеля за встановленими критеріями доходності, ризику та ліквідності.

При розробці своєї інвестиційної стратегії банк може дотримуватися відповідної класифікації і формувати інвестиційні портфелі.

Тип портфеля — це його інвестиційна характеристика, яка базується на співвідношенні доходу та ризику.

Банки можуть формувати такі типи портфелів (рис. 11.1):

Рис. 11.1. Різновиди типів інвестиційних портфелів

Портфель зростання — зорієнтований на цінні папери та інші інвестиційні об'єкти, ринкова вартість яких швидко зростає. Метою портфеля такого типу є зростання капіталу не за рахунок отримання дивідендів і процентів, а за рахунок зростання курсової вартості. По-іншому такий портфель називають курсовим.

Залежно від співвідношення очікуваного зростання капіталу та ризику можна виділити види портфелів зростання: агресивного, консервативного та середнього.

Портфелі агресивного зростання орієнтуються на максимальний приріст капіталу. Цей портфель складається з акцій молодих швидкозростаючих компаній. Він пов'язаний із великим ризиком, але при сприятливому розвитку підприємств-емітентів може принести високий дохід.

Портфель консервативного зростання містить акції великих, добре відомих і стабільних компаній, які характеризуються хоча й невисокими, але стійкими темпами зростання курсової вартості.

Портфель середнього зростання має одночасно інвестиційні властивості агресивного й консервативного портфелів. До цього типу портфеля включаються, поряд із надійними цінними паперами, придбаними на тривалий період, ризиковані фондові інструменти, склад яких періодично оновлюється. При цьому забезпечується середній приріст капіталу та поміркований рівень ризику вкладів. Надійність забезпечується цінними паперами консервативного зростання, а доходність — цінними паперами агресивного зростання.

Мета портфеля доходу — отримання високих поточних доходів за рахунок дивідендів і процентів.

Змішаний портфель (збалансований портфель з урахуванням зростання і доходу інвестованого капіталу) формується, щоб уникнути можливих втрат на фондовому ринку як від падіння курсової вартості, так і від низьких процентних виплат. Портфель частково складається з об'єктів фондових цінностей зі швидкозростаючою курсовою вартістю, частково — з високодохідних цінних паперів.

У спеціалізованому портфелі папери або інші об'єкти інвестицій об'єднані не за загальним цільовим критерієм, а за більш частковими критеріями (за ризиком, цінним папером, галузевою або регіональною належністю тощо).

Наприклад, можуть бути такі варіанти формування спеціалізованого портфеля;

- портфель корпоративних акцій;
- портфель облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП);
- портфель короткострокових цінних паперів;
- регіональний або галузевий портфель (формується з цінних паперів однієї або декількох пов'язаних між собою галузей, або із паперів емітентів, які знаходяться в одному регіоні).

Портфель ризикованого капіталу складається переважно із цінних паперів і паїв молодих компаній "агресивного" типу, що вибрали стратегію швидкого розширення, або інших ризикованих об'єктів з незрозумілою ринковою часткою й оцінкою. За суттю, це спекулятивний портфель, мета якого — отримати дуже високі доходи за рахунок купівлі активів, коли вони сильно недооцінені.

Основними чинниками, які впливають на масштаби інвестиційної діяльності банку та вибір інвестиційної політики, є:

- етапи життєвого циклу банку (початок створення, швидке та стійке зростання, стабілізація, сповільнене зростання і поступове припинення діяльності);
- загальний тип поведінки та політика банку на ринку (консервативний, поміркований або агресивний), види і масштабність цілей, які ставить перед собою банк, а також стратегія його розвитку;
- розміри банку та мережі його відділень (міжрегіональна або регіональна мережа);
- готовність банку йти на значні витрати, які не принесуть прибутку в найближчому майбутньому (інвестиційні операції вимагають дорогого ресурсного та інформаційного забезпечення).

При розробці інвестиційної політики банку необхідно враховувати низку обмежень щодо;

- 1) складу пасивів банку, а саме: якщо значну частку в зобов'язаннях становлять кошти на поточних рахунках організацій і на вкладах на вимогу, це не дозволяє банку використовувати короткострокові ресурси для ефективних інвестицій;
- 2) здійснення інвестиційних операцій за умовами володіння банком значними надлишками ліквідності, що пов'язано із самою природою інвестицій (трансформація короткострокових залучених ресурсів у більш довгострокові вкладення), а також з великим ризиком і часто неліквідністю самих інвестицій;
- 3) регулюючої діяльності НБУ, спрямованої на обмеження ризику і встановлення пріоритетних об'єктів інвестицій (створення резервів під знецінення пінних паперів);
- 4) впливу на масштаби інвестиційної діяльності організаційної структури банку. Очевидно, що інвестиційний банк активніший на фондовому ринку, ніж універсальний.

При формуванні інвестиційного портфеля інвестор повинен чітко сформулювати свою стратегію управління і визначити майбутній тип портфеля.

Основною метою інвестиційної діяльності банку є забезпечення збереження коштів, доходності та ліквідності. Водночас, більш високий дохід досягається за рахунок зниження ліквідності та пов'язаний, як правило, з вищим рівнем ризику, тому інвестиції повинні бути диверсифіковані. Відповідно до цього інвестиційна політика банку має передбачати визначення:

- а) пріоритетних напрямів інвестування з урахуванням очікуваних доходів і ризику й на цій основі відбір відповідних інвестиційних проектів;

- б) загального обсягу довгострокових інвестицій щодо всіх активів банку;
- в) граничної величини кредиту або іншого виду інвестицій на одного позичальника;
- г) механізму реалізації (здійснення) інвестицій, у тому числі можливостей об'єднання коштів і системи участі у фінансово-промислових групах;
- г) способів контролю за реалізацією інвестицій і санкцій до них.

Для реалізації ефективної інвестиційної політики необхідна розробка механізму управління інвестиціями в умовах високої інфляції, несприятливого інвестиційного режиму і недостатньо розвинутого фінансового ривку.

Методологія управління інвестиційною діяльністю банку включає низку етапів і процедур.

По-перше, розробку правил прийняття рішень за інвестиційними проектами, які захищають від елементів випадковості та суб'єктивізму.

По-друге, визначення чинників, які дозволяють обрати об'єкт фінансування. До таких чинників потрібно віднести:

- пріоритети політики реалізації структурної перебудови економіки регіону;
- концентрацію коштів на обмеженому колі об'єктів;
- можливість використання пільгової політики оподаткування;
- порівняно швидкі строки окупності вкладів;
- наявність виробничої бази та інфраструктури для реалізації інвестиційних проектів.

По-третє, обов'язкову економічну експертизу проектів із дотриманням вимог міжнародних стандартів. Нині існує розвинений методичний апарат (методика оцінки інвестиційних проектів ЮНІДО, методика Всесвітнього банку тощо), який підкріплений, як правило, програмними продуктами. На вітчизняному ринку за останні роки з'явилося багато комп'ютерних програм оцінки інвестиційних проектів, адаптованих до українських умов.

По-четверте, участь банків у статутному капіталі позичальника часткою, яка дає право на входження у Раду директорів.

По-п'яте, визначення періоду кредитування, при цьому строк погашення і сплата процентів за кредит повинні пов'язуватись із ходом реалізації інвестиційних проектів, реалізацією продукції та інфляційними процесами.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Інвестиції — це будь-яке вкладення коштів, що може і не призводити ні до зростання капіталу, ні до одержання прибутку.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під банківськими інвестиціями?
2. Наведіть класифікацію інвестиційних операцій банків.
3. Подайте визначення інвестиційного портфеля банку, його відмінність від портфеля цінних паперів банку.
4. Які розрізняють види і типи інвестиційного портфеля банку?
5. У чому полягає зміст Інвестиційної політики банку? Назвіть її типи та принципи реалізації.
6. Розкрийте специфіку банківського інвестування.
7. Які основні етапи формування портфеля цінних паперів банку?

Література: 1, с. 276–325; 2, с. 430–528; 3, с. 157–250; 4, с. 188–226; 6, с. 107–120; 7, с. 156–180; 9, с. 249–312; 10, с. 292–314

Тема 12. Операції з цінними паперами

Портфель цінних паперів - сукупність придбаних (отриманих) банком цінних паперів, право на володіння, користування та розпорядження якими належить банку та які згруповані за їх типами і призначенням.

Згідно з нормативними документами Національного банку України цінні папери, в які банки вкладають кошти, класифікуються за різними критеріями. З урахуванням цих критеріїв здійснюється облік вкладень у цінні папери на балансі банків. Залежно від мети придбання, характеристики цінного паперу і строків зберігання в портфелі банку цінні папери підрозділяються на чотири види:

- портфель цінних паперів на продаж – враховуються цінні папери, які обертаються на ринку та придбані на короткий строк з наміром подальшого їх продажу до часу погашення;
- портфель цінних паперів на інвестиції – враховуються цінні папери, які придбані на строк до дати погашення або з метою інвестування на строк більше одного року (належність цінних паперів до портфеля на продаж обмежена календарним роком, після чого їх автоматично переводять у портфель на інвестиції);
- портфель пайової участі (вкладень в асоційовані компанії);
- портфель вкладень у дочірні компанії.

Класифікація цінних паперів та їх віднесення до портфеля цінних паперів на продаж чи портфеля цінних паперів на інвестиції визначаються за такими критеріями:

1. Намір банку щодо групи цінних паперів, який свідчить про первісне бажання банку на час придбання цінних паперів щодо напрямів подальшого їх використання.

При первісному віднесенні цінних паперів до портфелів банку за критеріями, банк не повинен відносити папери до портфеля на інвестиції, якщо він передбачає продати їх внаслідок:

- зміни рівня ринкових процентних ставок;
- зміни рівня ліквідності банківської установи (наприклад, вплив депозитів, збільшення попиту на кредитному ринку, скорочення суми високоліквідних активів тощо);
- зміни наявності та ступеня дохідності альтернативних інвестиційних проектів;
- зміни строків і джерел фінансування активних операцій;
- зміни рівня валютного ризику.

2. У разі прийняття керівництвом банку рішення про продаж групи цінних паперів з портфеля на інвестиції зміна первісного наміру банку щодо цих паперів вважається об'єктивною за таких умов:

- наявність фактів значних змін стану кредитоспроможності (погіршення) емітента, що підтверджується певними документами;
- реорганізація банку (шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення);
- застосування або зміна вимог нормативних актів щодо заборони або обмеження максимальної суми інвестицій банків у певні види цінних паперів;
- погіршення нормативів платоспроможності і достатності капіталу, ліквідності, інвестування, яке пов'язане з операціями з цінними паперами у зв'язку із змінами нормативних вимог Національного банку України та викликає потребу скорочення суми активів банку;
- зміна інвестиційної політики банку.

3. Спроможність банку дотримуватися свого первісного наміру щодо групи цінних паперів передбачає наявність у банку реальної можливості виконувати свій намір. На спроможність банку впливають такі фактори, як наявність ліквідних коштів, рівень достатності капіталу та платоспроможності, наявність ринку цінних паперів тощо. При класифікації груп цінних паперів спроможність банку має виступати основним фактором, тобто в разі наявності в банківській установі наміру щодо цінного папера, але відсутності реальної здатності до здійснення такого наміру цінний папір має класифікуватися на підставі спроможності банку.

За наявності в банку наміру утримувати певну групу цінних паперів до настання строку погашення, але за відсутності спроможності щодо цього (відсутність достатньої кількості ліквідних коштів для здійснення поточних операцій, недотримання показника достатності капіталу внаслідок наявності занадто великої суми ризикових активів тощо) така група має відноситися до портфеля цінних паперів на продаж.

Портфель банку на продаж має включати ті групи цінних паперів, що були придбані банком з метою подальшого перепродажу й отримання торговельного доходу від різниці між ціною продажу та ціною купівлі. Під час знаходження таких груп цінних паперів у портфелі на продаж вони можуть принести дивідендний або процентний дохід, що має вважатися додатковим.

Портфель банку на інвестиції має включати ті групи цінних паперів, що були придбані банком з метою їх утримання до настання строку їх погашення (для безстрокових цінних паперів - довічно) і отримання дивідендного або процентного доходу, а також для використання інших прав, що витікають із володіння цінними паперами.

З метою відображення реальної структури портфеля цінних паперів з урахуванням як намірів, так і спроможності банк зобов'язаний на час придбання групи цінних паперів і надалі щомісячно проводити вивчення та переоцінку своєї спроможності продавати чи утримувати групи цінних паперів.

За результатами переоцінки банк має здійснити переведення груп цінних паперів з портфеля на продаж до портфеля на інвестиції або навпаки.

Переведення групи цінних паперів з одного портфеля банку до іншого допускається тільки один раз за весь час, коли цінний папір є у власності банку, та відбувається в таких випадках:

1. Із портфеля на продаж до портфеля на інвестиції:

– якщо керівництво банку змінило своє ставлення щодо напряму використання цінного папера і документально підтвердило це рішенням відповідного органу (вільне переведення);

2. Із портфеля на інвестиції до портфеля на продаж:

– якщо керівництво банку змінило своє рішення щодо напряму використання цінного папера і документально підтвердило це рішенням відповідного органу банку за умови, що протягом календарного місяця з часу прийняття зазначеного вище рішення банк не зміг реалізувати цінний папір безпосередньо з портфеля на інвестиції (примусове переведення). Ця вимога також поширюється на вкладення капіталу в асоційовані та дочірні компанії.

Тип портфеля - це його інвестиційна характеристика, яка оснований на відношенні доходу и ризику. При цьому важливою ознакою при класифікації типа портфеля є те, яким чином та за рахунок якого джерела цей дохід отриманий: за рахунок росту курсової вартості або за рахунок поточних виплат - дивідендів, процентів.

Існують такі типи портфелів цінних паперів:

1. Портфель росту. Він формується з акцій компаній, курсова вартість яких зростає. Мета цього типу портфеля - ріст капітальної вартості портфелю разом з

отриманням дивідендів. Але дивідендні виплати проводяться у невеликих розмірах.

2. Портфель доходу. Цей тип портфелю орієнтується на отримання високого поточного доходу – процентних та дивідендних виплат. Портфель доходу складається в основному з акцій доходу, які характеризуються помірним цінних паперів, інвестиційною характеристикою яких являються високі поточні виплати. Відмінністю цього типу портфеля є те, що мета його створення - отримання належного рівня доходу, розмір якого повинен відповідати мінімальному ступеню ризику.

3. Портфель росту та доходу. Формування даного типу портфеля здійснюється щоб уникнути можливих втрат на фондовому ринку як від зниження курсової вартості, так і від низьких дивідендних та процентних виплат. Одна частина фінансових активів, яка входить до даного портфелю, приносить власнику ріст капітальної вартості, а друга доход. Втрата однієї частини може компенсуватися іншою.

Вкладення банків у цінні папери як боргові, так і пайові підрозділяють також залежно від того, хто їх емітував в обіг.

Вкладення в боргові цінні папери підрозділяються на п'ять видів:

- боргові цінні папери центральних органів державного управління;
- боргові цінні папери місцевих органів державного управління;
- боргові цінні папери, випущені банком;
- боргові цінні папери, випущені фінансовими (небанківськими) установами;
- боргові цінні папери, випущені нефінансовими підприємствами.

Окремо виділяють в балансі банків вкладення в боргові цінні папери, які входять до переліку цінних паперів, що приймаються Національним банком до рефінансування.

Вкладення в акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком підрозділяються на чотири види:

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, які випущені банками;
- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, які випущені фінансовими (небанківськими) установами;
- інші акції та цінні папери з нефіксованим прибутком;
- власні акції банку, викуплені в акціонерів.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – це сукупність учасників фондового ринку і правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте складові портфелів цінних паперів.
2. Наведіть критерії класифікації цінних паперів в портфелі.
3. Опишіть типи інвестиційних портфелів банку.
4. Який механізм формування резерву під можливі збитки від операцій з цінними паперами?
5. Як визначається вартість та наявність активного ринку для цінного паперу?

Література: 1, с. 327–391; 2, с. 624–645; 4, с. 234–252; 6, с. 121–134; 7, с. 118–124; 8, с. 312–317; 9, с. 313–396; 10, с. 326–402; 11, с. 161–175; 13.

Тема 13. Операції з векселями

Під рефінансуванням вексельних операцій розуміється переврахування врахованих банком векселів або одержання під їх заставу кредиту в Національному банку України чи в інших комерційних банках.

На обліковому ринку кожної незалежної держави саме центральний емісійний банк виконує цю особливу функцію. Національний банк України сприяє стабільності банківської системи України та підтримує ліквідність банків через використання різних механізмів рефінансування банків. В тому числі і шляхом переврахування векселів, що надаються комерційними банками.

Як свідчить світова практика, вексель використовується в розрахунках масово тільки в тих країнах, де центральний банк його враховує.

Порядок рефінансування вексельних операцій комерційних банків Національним банком України визначається Постановою Правління Національного банку України № 82 від 28 лютого 2002 року.

Національний банк здійснює рефінансування банків через операції на відкритому ринку тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності - резидентів України і векселів Державної Казначейської служби України, що враховані банком за дисконтною ставкою, не нижчою, ніж облікова ставка Національного банку.

Національний банк в окремих випадках здійснює рефінансування банків під забезпечення векселів нерезидентів України, авальованих іноземними банками. У разі надання під забезпечення кредиту Національного банку векселя нерезидента України вексель має бути перекладений на українську мову та засвідчений нотаріально в установленому чинним законодавством України порядку.

Під забезпечення кредиту приймаються векселі, які видані лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги та враховані банком з відображенням їх на відповідних рахунках бухгалтерського обліку.

Векселі суб'єктів господарської діяльності, що приймаються під забезпечення наданого кредиту повинні відповідати вимогам законодавства України, а також таким вимогам:

- договори за операціями банків з врахування векселів, вексель та всі написи на ньому мають складатися державною мовою;
- сума, що підлягає стягненню на користь банку як дисконт, має розраховуватися за ставкою не нижчою, ніж облікова ставка Національного банку;
- строк платежу за векселем не повинен перевищувати 365 днів з дати складання векселя;
- вексель повинен мати не менше двох індосаментів підприємств, що відомі платоспроможністю, оскільки тільки так можна забезпечити повне і своєчасне повернення кредиту;
- термін врахування векселя банком до дати звернення до Національного банку за рефінансуванням строком до 14 днів має бути не менше ніж 10 днів, а за рефінансуванням строком до 270 днів - не менше ніж 30 днів;
- вексель повинен мати визначений строк платежу;
- клієнт, від якого банк прийняв вексель для врахування, обслуговується в цьому самому банку не менше одного року;
- вексель має бути оригіналом, що виданий в одному примірнику;
- вексель не повинен мати будь-яких застережливих написів;

– переказний вексель має бути акцептований.

Ці обмеження необхідні для успішного проведення центральним банком країни грошово-кредитної політики, яка повинна отримувати тільки короткостроковий вплив.

Після отримання під забезпечення кредиту врахованих банком векселів відповідне територіальне управління Національного банку в межах узгодженої суми складає реєстр векселів.

Реєстр векселів має містити таку інформацію:

- дату і місце складання векселя;
- номер бланку векселя;
- найменування векселедавця, його місцезнаходження;
- місце платежу;
- строк платежу;
- кількість днів від дня складання зазначеного реєстру до часу платежу за векселем;
- номінальну суму векселя;
- дисконт, який утриманий банком;
- назву й місцезнаходження індосантів, авалістів векселя, а також акцептантів (для переказних векселів).

Рефінансування банків через операції на відкритому ринку здійснюється під забезпечення державних цінних паперів або врахованих банком векселів у розмірі до 100 процентів від балансової вартості державних цінних паперів та до 70 процентів від балансової вартості врахованих векселів, а під заставу майнових прав за кредитним договором між банком і суб'єктом господарської діяльності в розмірі 60 процентів від суми наданого банком кредиту.

У разі надання під забезпечення кредиту рефінансування врахованих банком векселів або майнових прав Департамент монетарної політики без перевірки подає заявку відповідному територіальному управлінню Національного банку для перевірки врахування векселів, їх обліку на відповідному рахунку бухгалтерського обліку та відповідності вимогам цього Положення, а також для перевірки наявності заставленого майна, наданого суб'єктом господарської діяльності банку під забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, майнові права за яким пропонуються як забезпечення за договором рефінансування, та всіх потрібних документів щодо нього.

Установи Національного банку України здійснюють ці операції при дотриманні наступних умов:

- усі подані векселі по термінах оплати не повинні перевищувати 90 днів і бути такими, щоб їх можна було вчасно одержати в місці платежу;
- подані векселі повинні мати не менш двох підписів, не враховуючи підпису того банку, що подав ці векселі, а перекладні векселі (тратти) - ще й акцепт платника;
- с платежем у місцях, де є установи даного банку, нотаріус або суд;
- наявність ліміту кредитування.

При цьому до переобліку приймаються тільки враховані векселі, а до Perezастави - векселя, як враховані, так і з застави.

Прості векселі можуть бути виписані тільки під реально зроблене відвантаження товарів або надання послуг відповідно до договору поставки продукції, виконання робіт, надання послуг. Таким чином, безтоварні векселі до переобліку не приймаються.

Схематично процес переврахування Національним банком векселів підприємства, що були враховані комерційним банком, відображено на рис. 13.1.

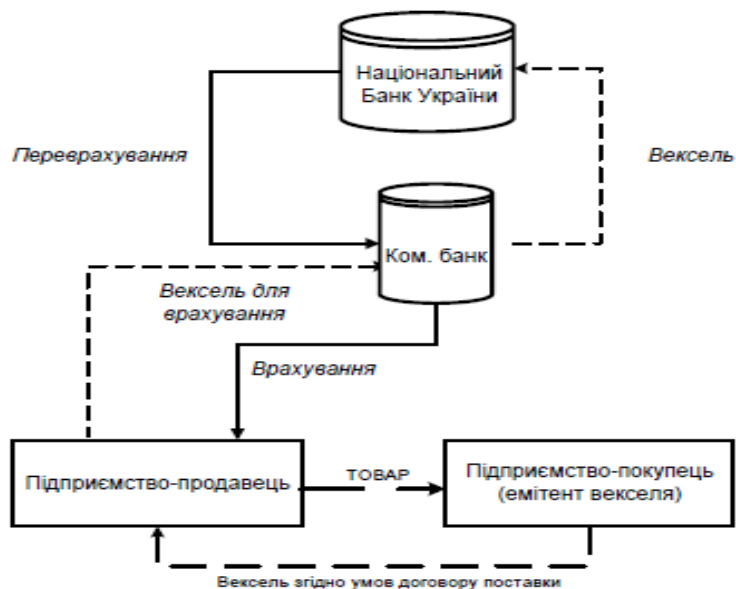

Рис.13.1. Процес переврахування векселя НБУ

Ця схема зображує зміст кастодіальної системи - коли центральний банк держави виступає гарантом останньої руки в розрахунках, коли загальнонаціональна система переврахування вчасно гасить будь-які розриви в платіжних відносинах.

Але не в цьому є головна надперевага вексельної схеми рефінансування.

Гарантія національного банку, реальні процедури фінансування під боргові зобов'язання вітчизняних виробників підвищує довіру, та попит до розрахункових безготівкових національних інструментів.

Банки можуть надавати надійним клієнтам спеціальні кредити строком до запитання під заставу векселів - це так звані онкольні кредити (з англ. «on call» – до запитання).

Розмір кредиту в залежності від політики банку, репутації клієнта і якості векселів складає, як правило, 60 - 75 % від номінальної суми представлених у забезпечення векселів, термін або не встановлюється, або визначається терміном погашення векселів. Клієнт або сам погашає свою заборгованість за рахунком, у цьому випадку йому повертаються векселі, або погашення проводиться з сум, що надходять в оплату цих векселів. Відсотки за кредитом стягуються банком у встановленому порядку.

Якщо порівнювати врахування та онколь, то буде помітно, що при врахуванні векселів клієнт одержує всю їх суму за винятком дисконту, то, на противагу, при допомозі онкольного кредиту він може користуватися сумою, як правило, в межах визначеної суми від номіналу векселів, переданих у забезпечення. У першому випадку клієнт одержує всю належну йому суму відразу, у другому він користується коштами в міру потреби. Відсотки у першому випадку стягуються банком відразу, а в другому - після закінчення визначеного періоду, поступово при користуванні коштами з онкольного рахунку.

Таким чином онкольний кредит має ознаки та переваги кредитної лінії.

Онкольний кредит відкривається тільки надійним клієнтам з постійним оборотом. Зведена порівняльна характеристика наведена в таблиці 13.1.

Порівняльна характеристика видів вексельних кредитів

Характеристика	Види вексельних кредитів	
	Врахування	Онкольний
1	2	3
1. Мета	Одержання грошей	Позика грошей
2. Зміст операції	Продаж векселя банку	Застава векселя без передачі права власності банку
3. Умови здійснення операції	Платоспроможність платника за векселем	Платоспроможність платника за векселем
		Наявність рахунків векселедержателя у банку
4. Термін дії операції	Разове одержання грошей	Поступове погашення кредиту
5. Порядок стягнення доходу на користь банку	Одноразово в формі дисконту з вексельної суми	Поступово в формі відсотків на суму залишку на позичковому рахунку

Спеціальний онкольний позичковий рахунок є рахунком до запитання, оскільки банк у свою чергу, не встановлює для клієнта терміну погашення заборгованості. При відкритті подібного рахунку встановлюються наступні показники і вимоги (досить тверді) клієнту:

- розмір кредиту або верхню межу співвідношення між заборгованістю і забезпеченням;
- розмір відсотків за кредитом і комісія з правом банку змінювати їх розмір;
- право банку в будь-який момент частково або цілком погасити заборгованість або прийняти додаткове забезпечення;
- право банку погасити заборгованість клієнта сумами, що надходять, в оплату наданих у забезпечення векселів, а також за рахунок інших грошових коштів клієнта, що є в банку;
- право банку дозволяти клієнтові замінити до терміну погашення векселі, що знаходяться в забезпеченні, на інші;

Типові правила користування спеціальним онкольним рахунком, що банк може установити, такі:

- вексельне забезпечення спеціальних позичкових рахунків приймається банком разом з оформленими реєстрами. Представлені в забезпечення векселя повинні задовольняти усім вимогам, установленим чинним законодавством. Зокрема, від дати представлення векселя до закінчення його терміну не повинно бути менше одного місяця;
- під представлене забезпечення клієнт не може робити понад 75% запозичень від загальної суми векселів;
- векселі, що забезпечують рахунок, повертаються клієнту лише по погашенні боргу банкові;
- векселі, що забезпечують рахунок, інкасуються самим банком і не можуть замінитися;
- по нарахованих відсотках, комісії, іншим витратам, банк не пізніше п'ятого числа кожного місяця направляє клієнту виписку за минулий місяць з його особового рахунку. Про незгоду з випискою клієнт повинний заявити протягом одного місяця з дня її відправлення. Після закінчення зазначеного терміну будь-які заперечення не приймаються;
- банк має право з попередженням за 10 робочих днів припинити прийом забезпечення і видачу грошей у рахунок вільного залишку кредиту, закрити кредит і вимагати оплати всіх боргів з відсотками, комісією й іншими витратами. Банк має

право вимагати додаткове забезпечення або сплати частини боргу. При невиконанні клієнтом цих вимог банк має право реалізувати забезпечення в покриття боргу;

– при несплаті боргу по рахунку банк може спрямувати на його погашення інші кошти клієнта, що знаходяться в банку. У випадку недостатності останніх, банк може в судовому порядку звернути стягнення на майно боржника;

– якщо клієнт має перед банком інші борги, то банк може звернути в їх погашення кошти, отримані з векселів;

– клієнт сповіщає векселедавців і платників про передачу їхніх векселів у банк для забезпечення рахунка.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Вексель – це складений за встановленою законодавством формою документ, що є цінним папером і розрахунковим засобом, який засвідчує безумовне зобов'язання однієї особи сплатити іншій певну суму грошей у визначеному місці після настання встановленого строку.

Питання для самоконтролю

1. Визначити поняття «вексель», «простий вексель», «переказний вексель».
2. Що таке акцепт векселя та індосамент?
3. Що передбачає принцип солідарної відповідальності за векселем?
4. Коли має бути здійснене пред'явлення векселя до платежу?
5. Які види операцій з векселями можуть здійснювати банки України?
6. У чому полягає сутність операції банку з урахування векселів?
7. Які операції банку належать до гарантійних операцій у сфері вексельного обігу?
8. У чому сутність такої операції банку як авалювання векселя?
9. З якою метою банки виступають як акцептанти векселя?
10. У чому суть операції банку з інкасування векселів?

Література: 1, с. 394–454; 4, с. 125–142; 7, с. 94–95; 9, с. 307–309; 10, с. 169–181; 11, с. 102–123.

Тема 14. Операції з забезпечення фінансової стійкості банку

Режим фінансового оздоровлення банків – це система непримусових та примусових заходів, спрямованих на збільшення обсягу капіталу до необхідного рівня протягом визначеного НБУ періоду з метою відновлення ліквідності й платоспроможності і усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень.

При виявленні проблемних банків органи банківського нагляду зобов'язані вжити стабілізуючі заходи з метою підвищення рівня їхньої фінансової стійкості, а саме:

- 1) складання та виконання бізнес-плану або програм розвитку капітальної бази банку;
- 2) складання графіків формування в повному обсязі резервних фондів і спеціальних резервів під активні операції;

- 3) складання та запровадження положень щодо покращення кредитної політики банку;
- 4) зобов'язання щодо проведення зовнішнього аудиту фінансового стану банку;
- 5) прийняття рішення про обмеження розміру кредитів, що надаються інсайдерам банку;
- 6) прийняття рішення щодо тимчасового зниження розміру відсотків за депозитами, що залучаються;
- 7) тимчасове припинення виплати дивідендів;
- 8) прийняття рішення про обмеження розміру виплати працівникам банку;
- 9) зобов'язання щодо вдосконалення системи внутрішнього контролю в банку.

До комерційних банків, які порушують банківське законодавство, Національний банк України заходів впливу. Вибір таких заходів впливу проводиться з урахуванням: характеру допущених комерційним банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану комерційного банку; значущості комерційного банку на ринку послуг.

Комплекс штрафних заходів складається із заходів попереднього реагування, як, наприклад, письмове попередження, лист із зобов'язанням, програма фінансового оздоровлення, та примусових заходів впливу, а саме: зупинення/обмеження дії ліцензій, відсторонення керівників, призначення тимчасової адміністрації, накладання штрафів на банки та їхніх керівників, реорганізація та ліквідація банків. Штрафні санкції мають на меті відновити нормальне функціонування банків інструментами, адекватними величині кризових явищ банку. Слід зазначити, що такий захід на практиці застосовується не дуже часто, оскільки грошові штрафи можуть негативно позначитися на фінансовому стані банку.

Комплекс санаційних заходів охоплює систему реорганізації та реструктуризації банків, а також систему рефінансування. До рефінансування комерційних банків вдаються у разі погіршення його ліквідності, перебування самим банком у стані фінансового оздоровлення або прийняття на себе боргів іншого банку. НБУ як кредитор останньої інстанції здійснює рефінансування комерційних банків шляхом здійснення операцій на відкритому ринку, надання стабілізаційного кредиту та операцій купівлі/продажу державних цінних паперів на відкритому ринку.

Заходи впливу, які може застосовувати НБУ, розмежовують на: 1) непримусові; 2) примусові; 3) переведення комерційного банку в режим фінансового оздоровлення.

Непримусові заходи впливу застосовуються до комерційних банків НБУ при незначному рівні підвищеного ризику та глибини проблем у фінансово-кредитній діяльності комерційного банку і мають характер добровільності їхнього вирішення й розуміння комерційним банком наявності проблем. До непримусових заходів впливу належать:

- 1) лист із зобов'язаннями;
- 2) письмове попередження.

Лист із зобов'язаннями – це письмове визнання комерційним банком своїх проблем і недоліків у роботі й допущених порушень, який також має містити перелік заходів, які банк зобов'язується вжити для їхнього вирішення й усунення, із зазначенням конкретних строків виконання цих заходів. Лист із зобов'язаннями може охоплювати такі заходи:

- складання та виконання бізнес-плану з відновлення капіталу банку;
- розробка та запровадження положень і механізму щодо поліпшення практики кредитування;
- зобов'язання провести зовнішній аудит фінансового стану банку;

- прийняття рішення про тимчасове обмеження на збільшення активів банку;
- прийняття рішення про обмеження розміру позик, які надаються дочірнім компаніям чи інсайдерам банку;
- прийняття рішення про тимчасове обмеження розміру відсотків, які банк може виплачувати за депозитами, що залучаються;
- тимчасове припинення виплати дивідендів;
- прийняття рішення про обмеження розміру суми, яку банк може виплачувати своїм працівникам у формі заробітної плати та премій;
- інші виправні заходи.

Якщо банк не виконує своїх зобов'язань або якщо проблеми банку є настільки серйозними, що можуть призвести до підвищення ризику діяльності, втрати платоспроможності й несуть загрозу інтересам вкладників і кредиторів банку, то відповідний рівень системи банківського нагляду НБУ надсилає до комерційного банку письмове попередження. В ньому НБУ повідомляє у комерційний банк про своє занепокоєння станом його справ, вказує на конкретні заходи, яких необхідно вжити для виправлення порушень або вирішення інших проблем, вказує на конкретні коригуючі дії, які має вжити банк для виправлення небезпечної або неправильної банківської практики, конкретних порушень пруденційних правил банківської справи й строки їх усунення. Цим листом НБУ також попереджає комерційний банк про можливість застосування примусових заходів-санкцій відповідно до статті 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у разі недотримання вимог письмового попередження.

У разі допущення комерційними банками порушень, зазначених у ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність», або якщо застосування непримусових заходів впливу є недостатнім для вирішення проблем банку, НБУ застосовує примусові заходи впливу.

Примусові заходи впливу застосовуються НБУ, якщо діяльність комерційних банків та їхніх установ характеризується високим рівнем ризику, якщо вони порушують чинне законодавство, економічні нормативи, порядок, строки й технологію виконання банківських операцій, допускають несанкціоновану емісію, не виконують нормативні акти НБУ, не подають звітність чи подають недостовірну звітність, якщо їхня діяльність збиткова і спричиняє становище, що загрожує інтересам вкладників і кредиторів банку, перешкоджає антимонопольним діям чи праву клієнта вибрати банк. До примусових заходів впливу належать:

- 1) підвищення норми обов'язкових резервів;
- 2) відкликання ліцензії на здійснення окремих або всіх банківських операцій;
- 3) усунення керівництва комерційного банку (установи комерційного банку) від управління;
- 4) призначення тимчасової адміністрації для управління комерційним банком (установою комерційного банку);
- 5) стягнення за рішенням суду (арбітражного суду) штрафу в розмірі неправомірно одержаного доходу;
- 6) ліквідація комерційного банку та виключення його із реєстру банків.

У разі виявлення проблем у діяльності банків органи банківського нагляду можуть прийняти рішення про застосування таких заходів:

- вимагати, щоб банк терміново збільшив розмір капіталу до рівня, який відповідає встановленим нормативам, і завдяки цьому забезпечив повний захист коштів вкладників;
- передбачити реорганізацію (придбання даного банку більш сильним, у власність якого перейдуть всі депозитні зобов'язання). Отже, його вкладники стануть клієнтами більш стійкого банку, не зазнаючи при цьому втрат;

– припинити діяльність банку і почати процедуру його ліквідації відповідно до чинного законодавства.

На стадії радикального втручання в діяльність проблемних банків вживаються такі заходи: установлення режиму фінансового оздоровлення; припинення діяльності (відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій); ліквідація (банкрутство).

Підставою для переведення комерційного банку в режим фінансового оздоровлення є зарахування банку до категорії проблемних, відсутність необхідного рівня капіталу, порушення банківського законодавства. Переведення здійснюється відповідно до постанови Правління Національного банку України. Комерційний банк розробляє програму фінансового оздоровлення і надає її регіональному управлінню НБУ, яке, у свою чергу, проводить її експертизу та разом зі своїми висновками подає відповідному департаменту системи банківського нагляду України. Програма фінансового оздоровлення обов'язково має містити такі елементи:

- аналіз причин, які зумовили погіршення фінансового стану й збиткову діяльність комерційного банку;
- конкретні заходи фінансового оздоровлення із зазначенням термінів їхнього виконання та розрахунок економічного ефекту від упровадження кожного заходу;
- прогностичні показники діяльності комерційного банку, які передбачено досягнути після виконання заходів фінансового оздоровлення;
- кошторис витрат (щоквартально) загалом по банку та з розподілом за філіями.

При переведенні банківської установи в режим фінансового оздоровлення до неї НБУ застосовує заходи, спрямовані на: зниження рівня витрат (на заробітну плату, поточний та капітальний ремонт, рекламу); часткову або повну заборону на проведення активних операцій; погашення простроченої дебіторської заборгованості; ліквідацію збиткових філій; формування необхідних розмірів резервних фондів; збільшення розміру статутного фонду. Комерційний банк може бути переведений Правлінням НБУ в режим фінансового оздоровлення на строк не більше, ніж 12 місяців. За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення виконання програми фінансового оздоровлення цей строк може бути продовжений Правлінням НБУ ще на 6 місяців.

Комерційному банку, переведеному в режим фінансового оздоровлення, забороняється: – залучати вклади фізичних осіб, відкривати нові вкладні рахунки та поповнювати діючі; – надавати гарантії, поручительства, бланкові кредити, а також надавати всі пільгові (збиткові для банку) кредити, у тому числі банківським працівникам; – нараховувати та сплачувати проценти за кредитами, наданими установами одного банку.

Національний банк України відкликає з комерційного банку, який переведений на режим фінансового оздоровлення, ліцензію на проведення операцій з касового виконання державного бюджету, в тому числі ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків державних позабюджетних фондів, а також може відкликати ліцензію на здійснення окремих банківських операцій.

Національний банк наділений можливістю надавати комерційним банкам, переведеним у режим фінансового оздоровлення, стабілізаційний кредит. Кредит надається з метою забезпечення платоспроможності й ліквідності банку і для підтримки заходів фінансового оздоровлення. Строк кредиту визначає Правління НБУ.

Стабілізаційний кредит надається тільки за умови його забезпечення заставою високоліквідних активів комерційного банку або під гарантію чи поручительство інших фінансово стабільних банків.

У разі поліпшення фінансового стану банк переводиться у загальний режим роботи згідно з постановою Правління Національного банку України. В разі погіршення ситуації у банку під час дії режиму фінансового оздоровлення Правління НБУ може прийняти рішення про переведення банку на особливий режим контролю за його діяльністю з боку відповідальних виконавців регіонального управління НБУ.

Якщо протягом встановленого строку фінансовий стан банку не поліпшиться, Правління Національного банку України приймає рішення про відміну режиму фінансового оздоровлення та про призупинення діяльності банку.

Слабкою стороною систем банківського нагляду багатьох країн є нездатність вжити термінові заходи щодо проблемних банків після того, як під час контролю були виявлені їхні проблеми. Причиною такої бездіяльності звичайно є недостатні повноваження щодо застосування примусових дій, передбачених у законодавстві, або небажання з боку органів влади (іноді з політичних причин) вживати непопулярні, але необхідні заходи для захисту коштів вкладників.

Аналіз роботи окремих вітчизняних банків за останні роки дає підстави стверджувати, що заходи впливу, які має право застосовувати Національний банк України до банківських установ у разі допущення ними порушень законодавства та нормативних актів НБУ, є одним з важелів управління банківською системою та контролю за діяльністю окремих банків.

Доволі серйозним та дієвим заходом впливу на банки вважається зупинення (обмеження) окремих видів здійснюваних операцій. Він може як поліпшити, так і погіршити стан банку. Тому його застосування потребує зваженого та поміркованого підходу.

Надзвичайним заходом впливу є призначення тимчасової адміністрації. Функції тимчасової адміністрації слід розглядати значно ширше, ніж просто підвищення рівня менеджменту банку. Досвід показав, що тимчасові адміністрації в Україні призначаються надто пізно, коли глибина і масштаб проблем у банках стають необоротними.

Отже, основним завданням усіх рівнів системи банківського нагляду НБУ щодо вжиття заходів впливу є регулювання діяльності комерційних банків з метою приведення її у відповідність до норм і вимог чинного банківського законодавства та нормативних актів НБУ, а також з метою забезпечення ліквідності, платоспроможності й стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Глосарій

Комерційний банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Обов'язкові резерви – це частка (норма у процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка згідно із чинним законодавством або встановленими нормативними актами має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку.

Режим фінансового оздоровлення банків – це система непримусових та примусових заходів, спрямованих на збільшення обсягу капіталу до необхідного рівня протягом визначеного НБУ періоду з метою відновлення ліквідності й платоспроможності і усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень.

Питання для самоконтролю

1. Що таке фінансова стійкість та ліквідність банку?

2. Від яких макроекономічних факторів залежить фінансова стабільність комерційних банків?
3. Які фактори внутрішнього походження впливають на стійкість комерційного банку на грошовому ринку?
4. Назвіть та охарактеризуйте принципи забезпечення фінансової стійкості комерційного банку.
5. Які основні критерії застосовують для визначення фінансової стійкості банку?
6. Що таке фінансова звітність банку?
7. Яку структуру має банківський баланс?
8. Які методи оцінювання фінансової стійкості комерційних банків застосовують у банківській практиці?
9. Які види резервів формують комерційні банки з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи?
10. Вкажіть основні показники прибутковості банку.
11. Як розраховується процентна маржа банку?
12. Які економічні нормативи застосовує Національний банк України щодо комерційних банків?

Література: 1, с. 59–65; 2, с. 233–284; 5; 6, с. 181–193; 8, с. 517–522; 10, с. 53–74; 11, с. 244–260; 14.

Тематика рефератів

1. Аналіз умов та стану функціонування банківської системи України.
2. Банківська система країн Європи.
3. Банківська система Європи.
4. Банківська система Сполучених Штатів Америки.
5. Банківська система України та історичні особливості її побудови.
6. Банківська система Японії.
7. Банківська таємниця.
8. Банківські метали та операції банків з ними.
9. Види банків та особливості їх функціонування.
10. Визначення банками дохідності цінних паперів.
11. Випуск і обслуговування банками іпотечних цінних паперів.
12. Випуск і реалізація банками цінних паперів власного боргу.
13. Внутрішні та міжнародні кореспондентські відносини банків України.
14. Вплив іноземного капіталу на розвиток банківської системи України.
15. Гарантійні операції з іноземною валютою.
16. Державне регулювання діяльності банківських установ в Україні.
17. Дискусійні питання походження банків.
18. Дистанційне банківське обслуговування фізичних осіб.
19. Діяльність банків на міжбанківському валютному ринку.
20. Діяльність банків на ринку цінних паперів України.
21. Діяльність в Україні некомерційних банківських об'єднань.
22. Діяльність НБУ та напрямки його взаємодії з банками другого рівня.
23. Етапи становлення банківських інформаційних технологій.
24. Зміст роздрібного банківського бізнесу та тенденції його розвитку.
25. Значення вкладів населення для формування ресурсної бази банку.
26. Інвестиційні операції банків.
27. Консультаційні та консалтингові банківські послуги.
28. Кооперативні принципи в банківській сфері фінансово-кредитної діяльності.
29. Лізингові операції банків.
30. Місія, стратегія і тактика функціонування банку.
31. Нагляд за діяльністю банків: організація, методи, інструменти.
32. Необхідність формування та використання резервів під можливі втрати банків при здійсненні активних операцій.
33. Нормативне регулювання банківської діяльності.
34. Операції банків з державними цінними паперами.
35. Операції банку з платіжними картками.
36. Операції в іноземній валюті, що виконують банки за дорученням клієнтів.
37. Операції банків з векселями.
38. Операції з дорогоцінними металами.
39. Операції з торгівлі іноземною валютою на міжбанківському ринку.
40. Організаційно-правові форми функціонування банків.
41. Організація операцій банку з готівковими коштами.
42. Організація операцій з розрахунково-касового обслуговування клієнтів банку.
43. Організація розрахунків на основі платіжних доручень і чеків.
44. Організація розрахунків у режимі НОСТРО-рахунків і ЛОРО-рахунків.
45. Особливості банківського кредитування фізичних осіб в іноземній валюті.
46. Особливості валютного обслуговування банками фізичних осіб.
47. Особливості здійснення банківських інвестицій у нерухомість.
48. Особливості короткострокового кредитування банками юридичних осіб у національній та іноземній валютах.

49. Особливості надання і оформлення довгострокових кредитів.
50. Особливості оцінки кредитоспроможності позичальників банку – фізичних осіб.
51. Особливості оцінки кредитоспроможності позичальників банку – юридичних осіб.
52. Особливості продажу клієнтам карток і дорожніх чеків.
53. Особливості реєстрації та ліцензування банків в Україні.
54. Особливості функціонування банківських систем країн світу.
55. Особливості функціонування валютного ринку України.
56. Оцінка банками інвестиційних проектів.
57. Передумови та інструменти забезпечення фінансової стійкості банків.
58. Передумови та організаційні засади функціонування в Україні філій іноземних банків.
59. Передумови, джерела та інструменти формування власного капіталу банку.
60. Передумови, стан та особливості діяльності банків на міжнародному фінансовому ринку.
61. Перспективи розвитку банківської системи України.
62. Поняття та значення ліквідності банків для стабільності банківської системи.
63. Посередницькі операції банків.
64. Поточні рахунки і безготівковий оборот.
65. Практика здійснення лізингових операцій банківськими установами.
66. Принципи операцій банків з цінними паперами в портфелі банку на продаж.
67. Проблема капіталізації банків України.
68. Проблеми ресурсного забезпечення діяльності банків України.
69. Проблеми розвитку ринку банківських факторингових послуг.
70. Проведення банками міжбанківських кредитних (депозитних) операцій.
71. Проведення банками різних видів депозитних операцій.
72. Проведення неторгових валютних операцій банку.
73. Реорганізація банківської системи України
74. Розвиток нормативно-правового забезпечення банківської діяльності.
75. Розвиток поштово-банківського обслуговування населення.
76. Роль банків при забезпеченні готівкового та безготівкового обороту коштів.
77. Роль банків при формуванні платіжного балансу країни.
78. Роль НБУ в організації міжбанківських розрахунків.
79. Сек'юритизація активів банку.
80. Склад та функції органів управління сучасного банку.
81. Склад, структура та якість зобов'язань банків України.
82. Спеціалізовані банки та особливості їхньої діяльності.
83. Стан міжбанківських розрахунків в Україні.
84. Стан та особливості банківського кредитування населення України.
85. Стан та особливості діяльності банків з надання окремих видів кредитів.
86. Стан та перспективи банківського кредитування суб'єктів господарської діяльності.
87. Стан та перспективи функціонування НСМЕП.
88. Стан та умови забезпечення банків України ресурсами із депозитних джерел.
89. Стан та якість банківських активів.
90. Субординований борг банку: сутність та інструменти формування.
91. Сутність, зміст та значення банківської діяльності в економічній системі.
92. Сучасні підходи до визначення та класифікації операцій банку.
93. Трестові операції банків.
94. Умови та особливості побудови організаційно-управлінської структури банку.
95. Умови, необхідність та особливості випуску депозитних (ощадних) сертифікатів банками України.

Список джерел інформації

1. Банківські операції : підручник / за ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання, 2006. – 727 с. – (Вища освіта XXI століття).
2. Банковское дело : учебник / О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева [и др.] ; под ред. О. И. Лаврушина. – 4-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2006. – 768 с.
3. Банковское дело: розничный бизнес : учебное пособие / кол. авторов ; под. ред. Г. Н. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой. – М. : КНОРУС, 2010. – 416 с.
4. Васюренко О. В. Банківські операції : навчальний посібник / О. В. Васюренко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 318 с. – (Вища освіта XXI століття).
5. Єгоричева С. Б. Організація діяльності банків у зарубіжних країнах : навчальний посібник / С. Б. Єгоричева. – К. : ЦУЛ, 2007. – 208 с.
6. Капран В. І. Банківські операції : навчальний посібник / В. І. Капран, М. С. Кривченко. – К. : ЦУЛ, 2006. – 208 с.
7. Косова Т. Д. Банківські операції : навчальний посібник / Т. Д. Косова, О. Р. Циганов. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 372 с.
8. Облік у банку : підручник / О. Г. Коренева, Н. Г. Маслак, Н. Г. Слав'янська [та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2012. – 668 с.
9. Операції комерційних банків : навчальний посібник / Р. Р. Коцовська, В. І. Ричаківська, Г. П. Табачук ; НБУ, Львівський банківський ін-т. – 4-е вид., випр. – К. : Алерта, 2004. – 500 с.
10. Операції комерційних банків : навчальний посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
11. Прокопенко І. Ф. Основи банківської справи : навчальний посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін, В. В. Соляр [та ін.] – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 410 с.
12. Руденко Л. В. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції : підручник / Л. В. Руденко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : ЦУЛ, 2007. – 632 с.
13. Тиркало Р. І. Банківські операції з цінними паперами : монографія / Р. І. Тиркало, І. С. Кравчук ; Мін-во освіти і науки України, Тернопільська академія н/г. – Тернопіль : Карт-бланш, 2004. – 211 с.
14. Управління прибутком банку : монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 136 с.
15. Управління кредитним ризиком в банку : монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 86 с.